

Prix, Dalibor; Zezula, Michal

Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Branticích, okr. Bruntál

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 279-305

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140382>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

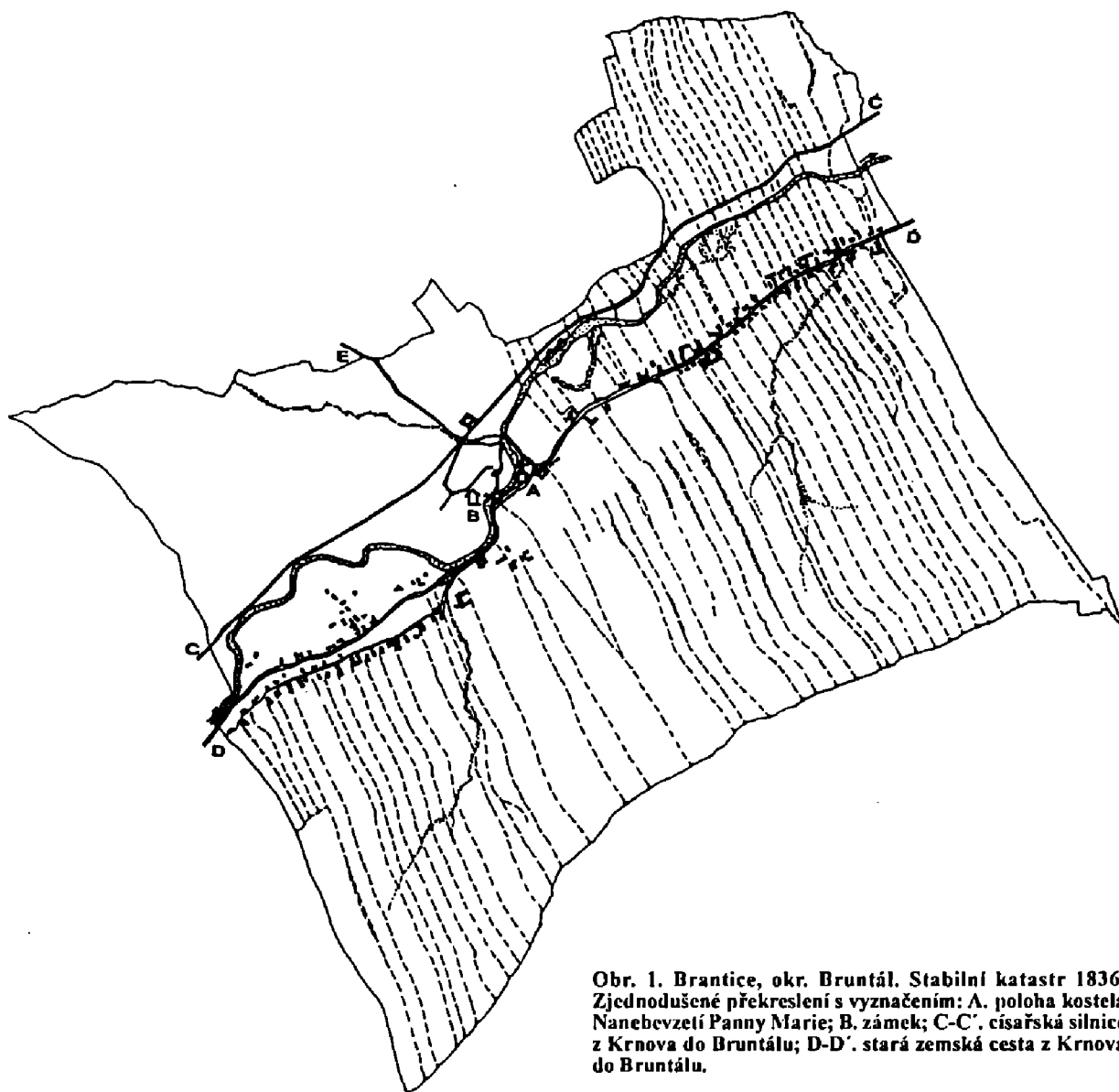
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Branticích, okr. Bruntál

DALIBOR PRIX – MICHAL ZEZULA

1. Úvod

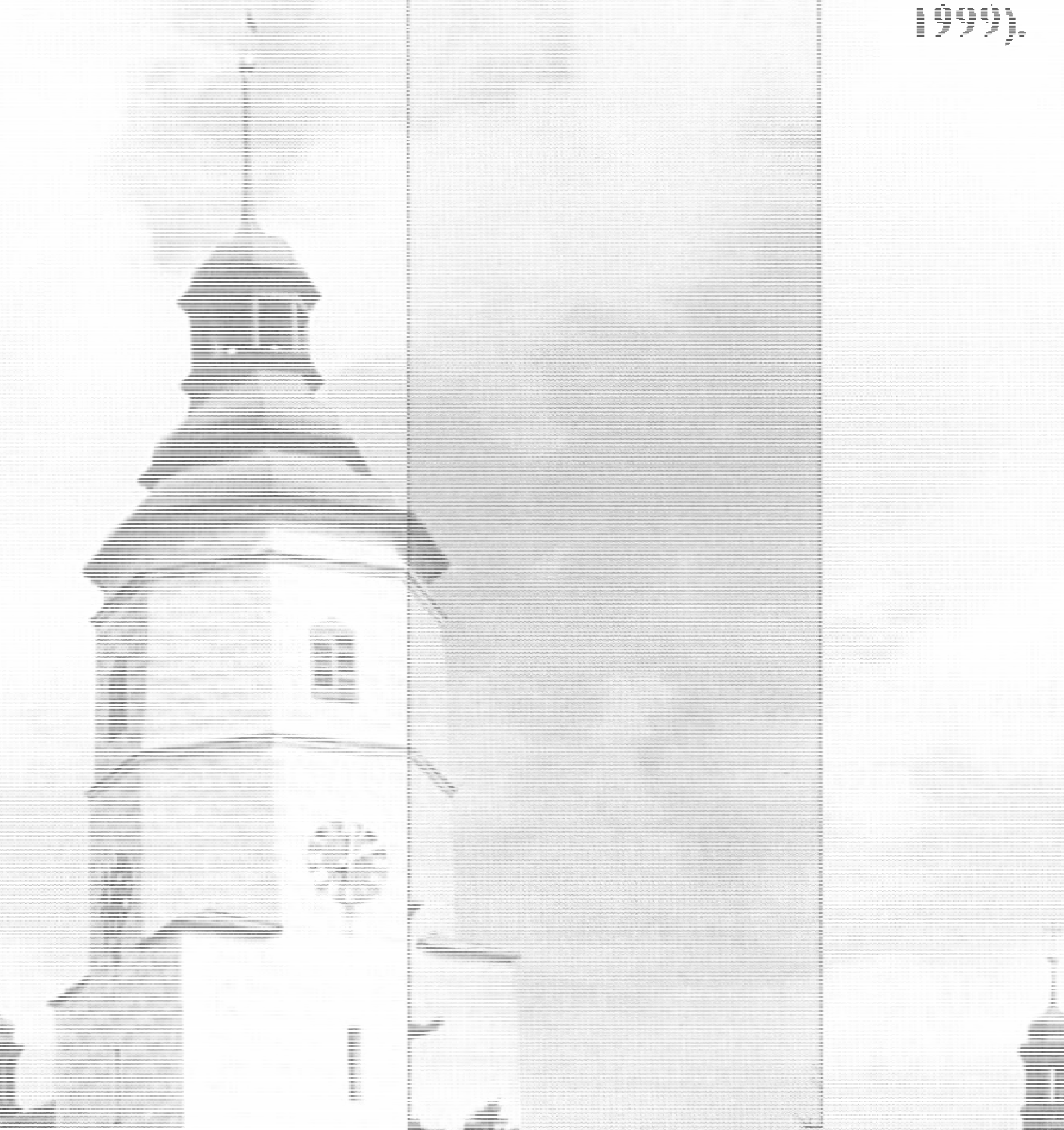
Ves Brantice se nachází 5 km jihozápadně od historického jádra města Krnova v širokém údolí řeky Opavy, lemovaném kopci Brantické, nebo též Krnovské vrchoviny, jenž je součástí severovýchodního předhůří Jeseníků. V dnešní podobě se jedná o klasickou lesní lánovou ves, jejíž řídká zástavba usedlostmi obrácenými vesměs štíty k staré zemské cestě z Krnova do Bruntálu (doložena 1. října 1405, CDS II, s. 48–50, č. 49: „...lantstros, dy von legerdorff get...“; přeložena do současné trasy v letech 1836–1837), sledující jižní břeh říčního koryta, probíhá téměř celou délkou katastru (obr. 1). Původní usedlosti tvoří povětšinou jednu řadu položenou jižně od cesty. Teprve později (v 16.–19. století) nabyly Brantice dvouřady půdorys, který je výsledkem druhotné zahradnické, domkařské a chalu-

Obr. 1. Brantice, okr. Bruntál. Stabilní katastr 1836. Zjednodušené překreslení s vyznačením: A. poloha kostela Nanebevzetí Panny Marie; B. zámek; C-C'. císařská silnice z Krnova do Bruntálu; D-D'. stará zemská cesta z Krnova do Bruntálu.

Brantice, okr. Bruntál. Kostel
vzetí Panny Marie. Celkový pohled
ozápadu přes řeku Opavu (D. Prix,

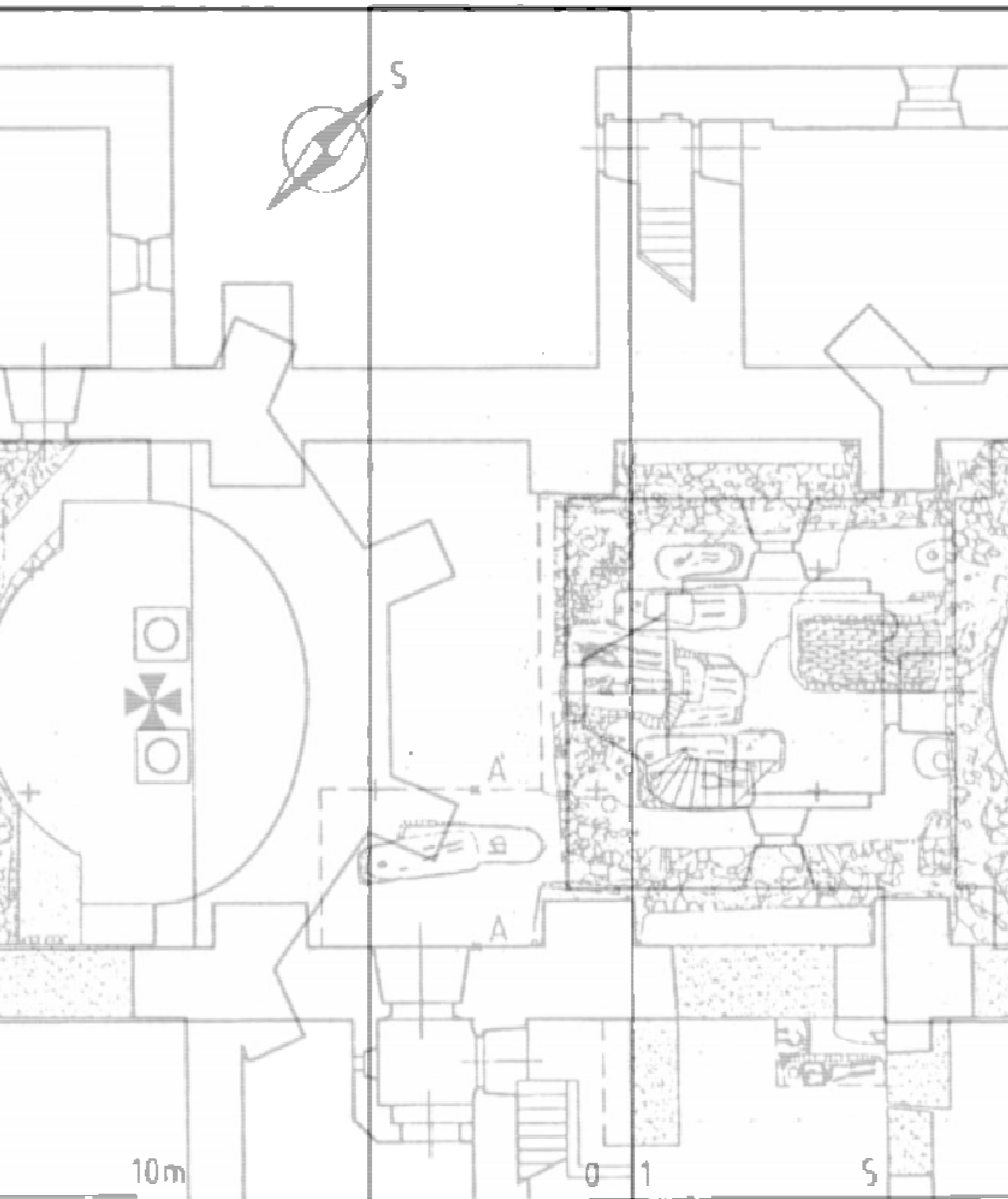
Obr. 2.
Nanebev
od sever
1999).

**Kostel
ý pohled**

**Obr. 3. Brantice, okr. Bruntál.
Nanebevzetí Panny Marie. Celkový
od jihovýchodu (M. Žezula, 1999).**

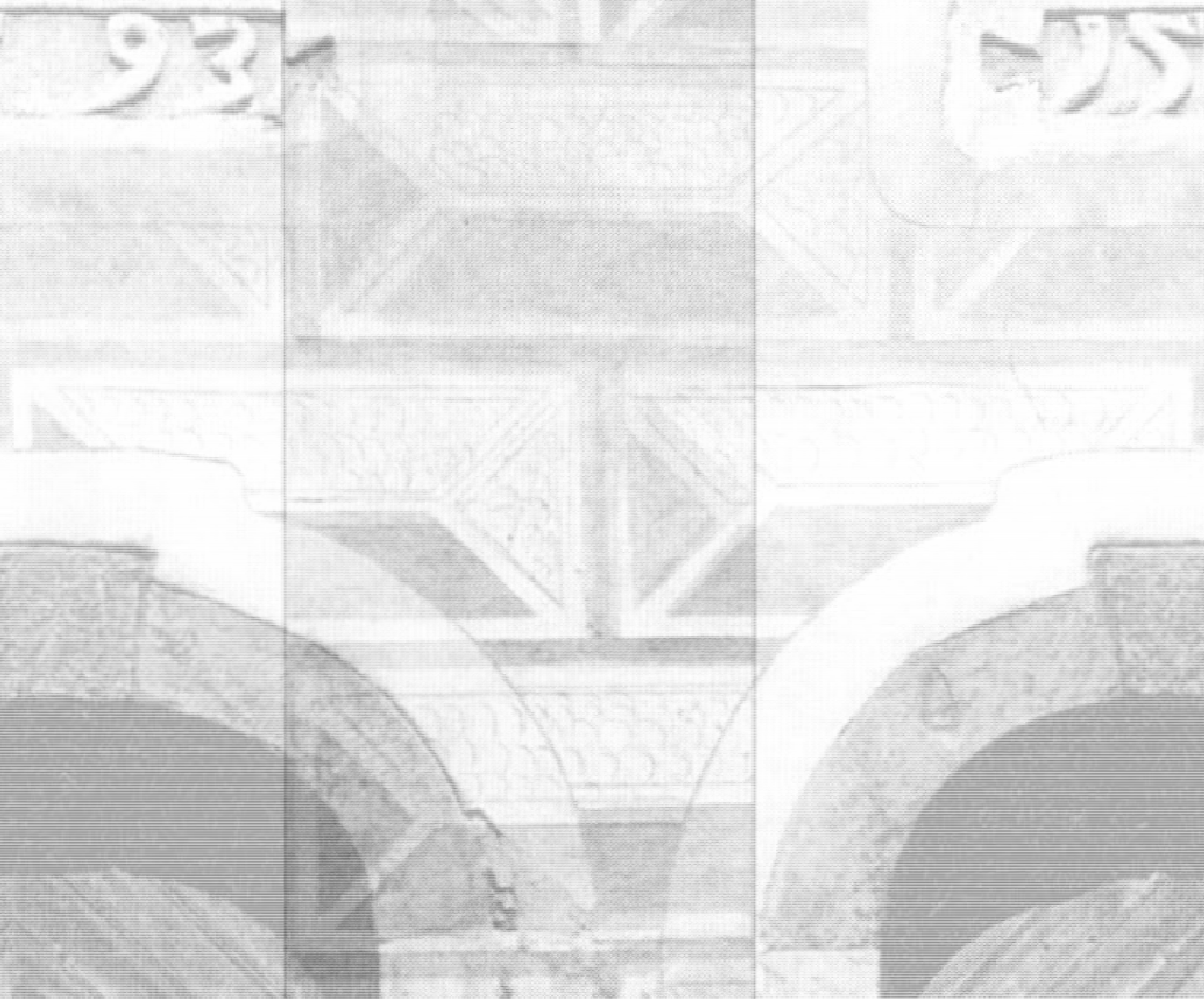
105

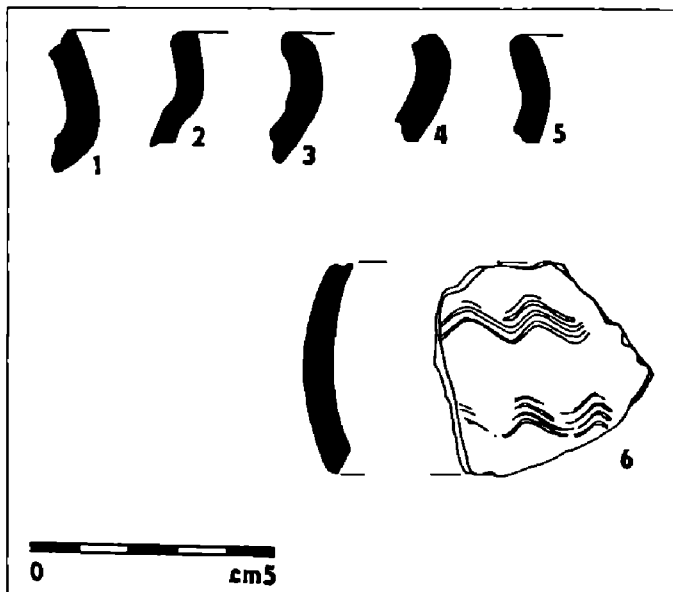
0 1

5

Kostel
Barokní
obnovené
etopočet
. Zezula

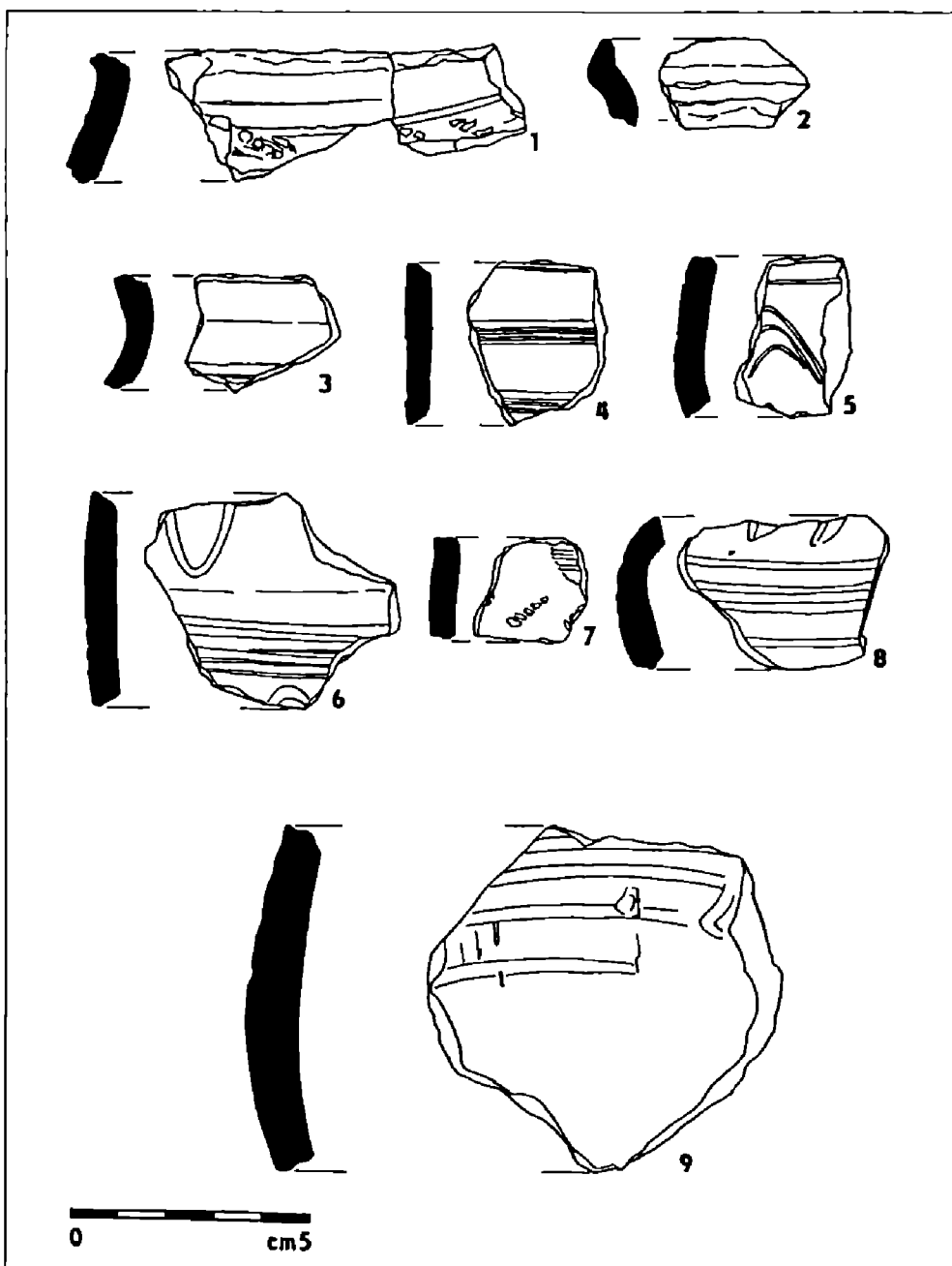
Ohr. 6. Brantice, okr. Bruntál
Nanebevzetí Panny Marie. Věž.
portál v její západní zdi, v r. 1982 o
diamantové sgrafito a štukový l
s vročením přestavby kostela (M
1999).

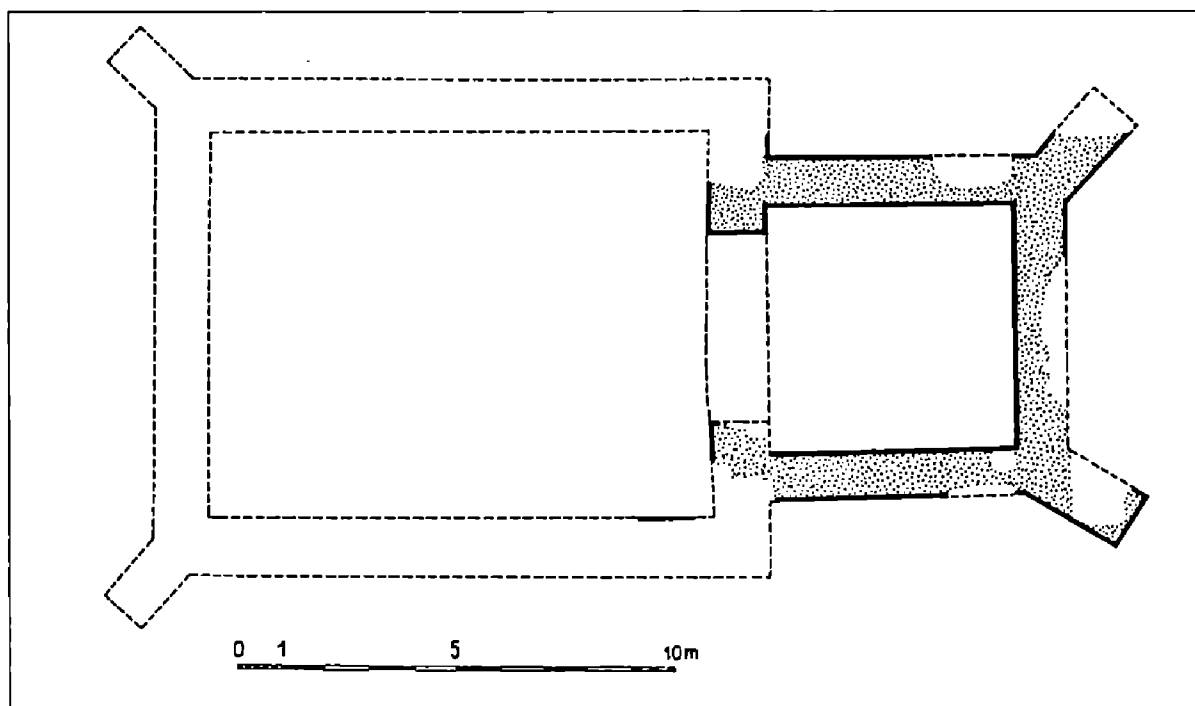

Obr. 7. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzeí Panny Marie. Výběr keramických nálezů ze sídlištního horizontu předcházejícího založení kostela. Středohradištní část souboru. Kreslila II. Pravdová.

Obr. 8. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzeí Panny Marie. Výběr keramických nálezů ze sídlištního horizontu předcházejícího založení kostela. Mlado- a pozdně hradištní část souboru. Kreslila II. Pravdová.

Obr. 9. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pokus o rekonstrukci půdorysu původního gotického kostela. Plnou čarou dochované líce zdiva, tečkovaně archeologicky obnažené zdivo, přerušovaně rekonstruované partie (D. Prix, 1999).

nejmenovaný straník opavsko-ratibožského vévody Jana II. Železného, který se účastnil ve válkách mezi moravskými markrabími Joštem a Prokopem útoků na církevní statky (RBMV IV, s. 162–165, č. 377), počátkem 15. století bratři Jindřich a Zikmund Čelmové z Brantic (ZDK I, f. 4, 5a, 7a, 11; ZA Opava, SSA, sign. A VI-4, č. 410), roku 1413 jakýsi Jindřich (ZDOP I-1, f. 1b) a v letech asi 1425–1485/87 bratři Jan a Václav Mejsek z Bohdanovic a následně Janův syn Mikuláš z Brantic (např. ZDOP II-1, f. 18b; ZDK I, f. 49; PETER 1879, s. 74). Dne 11. března 1449 byla ves s tvrzí vévodou Mikulášem V. Opavsko-ratibožským převedena v alodní statek (ZDK I, f. 37a). Před rokem 1488 prodal nemocný Mikuláš z Brantic ves bratřím Jiřímu a Martinovi Šípům z Branice (ZDK I, f. 49), z nichž Martin byl dlouholetým komořím v Krnovsku, které se už v roce 1377 odštěpilo od vlastního Opavska. Bratři Šípové 26. února 1492 nechali vložit do zemských desk, že Brantice s tvrzí prodali Janu Neuhauserovi (ZDK I, f. 50), který držel též sousední ves Radim a dvůr Bartoltovy, které s Branticemi od něj v roce 1495 odkoupil Jan Starší Vladěnánský z Fulštejna a spojil v jeden statek (ZDK I, f. 53a, 54). Už roku 1498 dědicové Jana z Fulštejna, bratři Ojří a Ambrož, prodali brantické zboží Jiřímu z Tvorkova (ZDK I, f. 55a) a ten je roku 1503 postoupil Oneši Kovalovskému ze Štáblovic (ZDK I, f. 62a). Jeho syn Jan Štáblovský roku 1519 Brantice s příslušenstvím postoupil Jindřichu Kordulovi ze Sloupna (ZDK I, f. 80–80a). Za jeho nezletilé dědice spravoval od roku 1527 statek rada krnovského knížete, braniborského markraběho Jiřího Hohenzollerna z Ansbachu, Leonard z Gendorfu, s jehož osobou je literaturou spojováno prosazení luteránství v Branticích (Pleban 1887, s. 248; Gruza–Goryczková 1999, s. 17). V roce 1540 markrabí statek odkoupil od poručíků Jaroslava a Václava Kordulů ze Sloupna a Brantice byly připojeny ke krnovským komorním majetkům (Gruza–Goryczková 1999, s. 18). V roce 1561 pronajal krnovský kníže Jiří Friedrich Hohenzollern panství svému radovi a kancléři Jeronými Reinwaldovi a v letech 1568 a 1573 mu je postupně odprodal do svobodného vlastnictví (Pleban 1887, s. 249). Dr. Jeroným Reinwald zemřel roku 1597; s ohledem na jeho stavebnickou činnost na blízkém zámku v Branticích, kde letopočet 1576 na portálu v přízemí je doplněn jeho iniciálami, spolu se skutečností, že renesanční letopočet 1593 nese i věž brantického kostela (obr. 6), lze s jeho osobou spojit i zásadní přestavbu kostela v Branticích na konci 16. století.

3. Stopy osídlení před vrcholně kolonizační transformací lokality

V prostoru presbytáře kostela se daly pozorovat určitější doklady sídlištní tradice, předcházející vybudování gotické sakrální stavby. Relativně nejstarší pohřby (k. č. 810, 812 a 816) zde byly zahloubeny do mělkých terénních depresí vyplněných hnědošedým prachovým jílem, obsahujícím keramické zlomky germánské skupiny dobrodzieńské, překrytými nesouvisle dochovanou tmavou jílovitou vrstvou s nahodilým výskytem drobných zlomků mazanice a uhlíků. Ta kromě příměsí keramiky stejného časového horizontu obsahovala i zlomky raně středověké keramiky.

Málo reprezentativní soubor o celkovém počtu 73 kusů, ke kterému byly přiřazeny i druhotně umístěné zlomky ze zásepů hrobových jam, bylo možné rozdělit do dvou skupin. První skupina (obr. 7) je charakterizována jednoduchými, vně vyhnutými, zaoblenými či kuželovitě seříznutými okraji. Keramická hmota je středně hrubě ostřená s kaménky, barva vypálení šedá až okrová. Druhou skupinu (obr. 8) zastupuje vzhůru vytažený až dvojkónický okraj a několik fragmentů výdutí s výzdobou v podobě hřebenového vpichu, obvodových rýžek, šikmých vseků na rozhraní těla a podhrdlí a pečlivě provedené jednoduché či vícenásobné vlnice. Keramická hmota je poměrně jemná, ostřená, střep dobře vypálený do světle hnědé až béžové barvy s hladkým povrchem. Povaha tohoto souboru neumožňuje detailnější chronologii osídlení místa v raném středověku, první skupinu je však možné, v souladu s dosavadním hodnocením hradištní keramiky v českém Slezsku (Kouřil 1994), označit za středohradištní, druhá skupina vykazuje znaky mlado- až pozdně hradištní keramické produkce. Charakter sídlištních aktivit v raném středověku v tomto prostoru zůstává ale pro torzovitost nálezové situace otevřenou záležitostí.

4. Stavební vývoj kostela Nanebevzetí Panny Marie ve světle archeologického a stavebně historického výzkumu

4.1. Gotický kostel

Zdá se, že teprve dodatečně po rekolonizaci středověkého osídlení v Branticích kolem poloviny nebo ve 3. čtvrtině 13. století bylo rozhodnuto o výstavbě kostela ve vsi a o jejím církevním osamostatnění. Na druhotné vložení sakrálního objektu do sídelního organismu poukazuje především jeho umístění, sice do středu Brantic, asi 150 m východně od tvrze a poblíž rychty, avšak na zbytkovou parcelu na protilehlé severní straně cesty, na z hlediska zvýšeného průtoku vody rizikové místo těsně nad pravým říčním břehem. Dále tomu nasvědčuje absence kostelních polností v návaznosti na kostel, i když údaj o výnosu kostelního pole v roce 1691 (ZA Opava, ACO I, inv. č. 189 – děkanská matrika Krnov, f. 34–35; Wolny 1862, s. 364) prozrazuje, že většina farních pozemků, původně ležících na severovýchodním okraji obce v tzv. brantické Dolní vsi, byla v 16. století vrchností sekularizována.

Tento původní gotický kostel v Branticích, odhalený právě archeologickým výzkumem z jara 1999, byl vystavěn z lomového místního kamene. Zachovala se z něj pouze základová partie presbytáře, mladšími pohřby narušený základový pas pod vítězným obloukem a v neurčitelném rozsahu substrukce krátké, téměř čtvercové lodi, půdorysně identické se stávající lodí kostela (obr. 9). Kvadratický presbytář o síle zdiva 1,15–1,23 m byl zpevněný na obou východních nárožích diagonálně postavenými, poměrně mohutnými opěrnými pilíři. Na západě navazovala širší loď, snad rovněž zpevněná diagonálními opěráky na západních nárožích (?). Dochoval se severozápadní, ve spodní části stavebně provázaný se zdivem lodi, zatímco po druhotně odbouraném jihozápadním pilíři zůstal na nároží stavby dobře patrný šev, zaplentovaný barokními cihlami.

Analýza maltovin odebraných z vybraných základových a nadzemních partií kostelní budovy, provedená RNDr. M. Gregerovou z Přírodovědecké fakulty Masarykovy Univerzity, přispěla k představě o technologických postupech při přípravě malty použité v rámci raně gotické a renesanční stavební fáze kostela. V obou případech byla v maltách zjištěna organická látka připomínající vaječnou bílkovinu a ve dvou vzorcích ze zdiva nejstarší sta-

řezemyní částit a ovlivňují i karyotypy z o
aršího přesby tělo pak se ovzdušzdívá zta
oň částech hmotě ocílají přerušují a kesp
lodi.

dá za, že te se pe mto výzk (ne bloka) přek
ex. i žák tado vát spota je člozina i tvá přičbězru
scie podlahy koso tado Qvé ddir bodi í byla čz
štvěh, ože nedz s hč hno přehva í přce sák lajd
obě zkte, ná laš p e stavo s tko s tda í h o e z a c í k á
so e z z í k h a b í s t a y s a s o n o d y a l z í c a z á e l a d o p ř e h
í h s i p r a c e y t a ř í s a e o b p a k p o y z o y t e a r p i ú s t a d s
i p o e s b y k á z a h, a ž s e n o š e v ě s t i e k z d ý g l o o i c k é h d
é c l á k t a d o b v e z p l y a u b e y n ě y v a z á n ě y h C o o t i c k e
a a m e t o y, v k t e p r a p o n a l n y t o d o v e d e ú p ř s o v t o l
k a ř o z t o y s a v y s p ě a d o l a n o s i n a r a k t o u n e z i z i v y
o d ý v e o s p ě a o y. i t ě h o k a p o u n y z á k o p o w y h k a k b e
i t e m o ě m ž ě í l h o (p ě l k t a t ě k o l k - a ě 1 0 1 k) a o h ě e

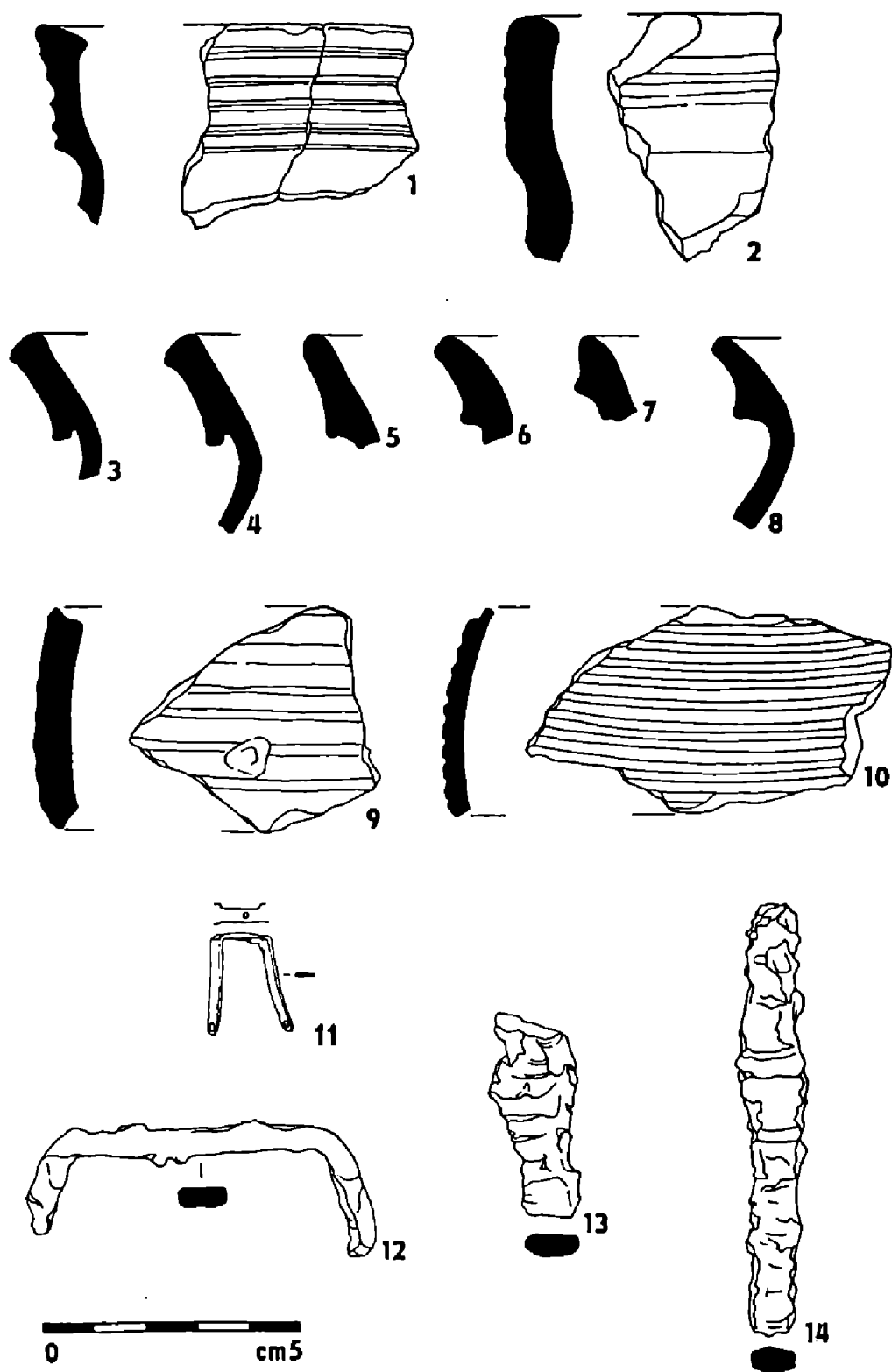
Až do doby po povodni v roce 1997 tvořily podlahu kostela ploché desky ze štípané břidlice, položené do maltového podkladu (obr. 10, k. č. 129). Tímto způsobem byla v jesenické oblasti dlážděna většina interiérů kostelů v 18. a 1. polovině 19. století. V prostoru před hlavním oltářem byla tato dlažba později doplněna čtvercovými mramorovými dlaždicemi. Zdá se, že do té doby nebyl kostel vydlážděn v celé ploše; pouze hlavní komunikační tahy byly zpevněny pásy z na plocho položených cihel o rozměrech 28×15×7 cm (obr. 10, k. č. 111) a to snad již v době po renesanční přestavbě. Toto cihlové dláždění je zmiňováno ještě v popisu kostela z roku 1771 (Gruza–Goryczková 1999, s. 38–39). Alespoň lokálnímu plošnému zpevnění terénu v kostele ve středověku ale nasvědčuje ojedinělý nálezy čtvercové cihelné dlaždice s okosenými hranami. S nutnou dávkou opatrnosti bychom ji na základě analogií z kostela v nedalekých Pelhřimovech mohli zařadit do 15.–16. století, jakkoliv u elementárního tvaru bez výzdoby nelze striktně vyloučit ani ještě starší nebo naopak mladší původ.

V interiéru staršího presbytáře se úplná stratigrafická situace nedochovala a tak bylo nutné vycházet ze stratigrafie jednotlivých pohřbů, kterých zde bylo uloženo celkem 12, mimo nezjištěného počtu v neotevřené hrobce pod hlavním oltářem. Hrobové jámy bylo možné synchronizovat se stavebním vývojem kostela a rozlišit tak pohřby uložené ještě v presbytáři první stavební fáze a pohřby následné renesanční přestavby chrámu, z nichž některé narušily mělce (pouze na povrch podloží) založený základový pas vítězného oblouku kostela. Řada výkopů s negativem kůlu, zahluobených po celé délce vnitřní líce východní zdi gotického presbytáře, souvisí podle charakteru nálezů z jejich výplně (rozptýlené lidské kosti, keramika) až s přestavbou staršího kostela.

Ze zásypů nejstarších hrobových jam a z nejstarší vrstvy uložené v interiéru kostela a následné požárové vrstvy pochází nepřilíš početný soubor keramických zlomků (obr. 11). Ze zásypu hrobové jámy k. č. 531, která porušila hrobový zásyp pohřbu k. č. 812, pochází vysoký římsovitý okraj zdobený na vnější straně obvodovými rýžkami (obr. 11:2), z hrobové jámy k. č. 505 s pohřbem k. č. 805 pak jednoduché okruží s mírně zesílenou horní hranou a obvodovými rýžkami na vnější straně. Relativně více keramických nálezů poskytla požárová vrstva s typy okrajů v podobě již rozvinutého okruží (obr. 11:4, 7).

Tento soubor, významný pro časové zařazení 1. stavební fáze kostela, je možné porovnat s keramickými nálezy z hradu Luginslandu vzdáleného cca 8 km severozápadně od Brantic (Kouřil–Plaček 1985, s. 118–121), který autoři řadí do 2. poloviny 13. až 14. století. Základní vývojové tendence keramiky 2. poloviny 13. až 14. věku na blízké severní Moravě shrnuje publikace výzkumu zaniklého kolonizačního sídliště v Rýmařově (Goš–Novák–Karel 1985, s. 202–217), kde vysoké římsovité okraje jsou charakteristické pro 2. polovinu 13. století a počátek výroby hrnců s okraji v podobě rozvinutého okruží je kladen na přelom 13. a 14. věku. Je jisté, že požár doložený propálenou vrstvou postihl kostel Nanebevzetí Panny Marie v Branticích v době, kdy už se v něm delší dobu pohřbívalo, takže uložení nejstarších pohřbů v chrámovém interiéru je možné datovat již před rok 1300.

Protože se z nejstaršího gotického kostela nezachoval žádný chronologicky citlivější stavební prvek, jsme při pokusu o určení doby jeho vzniku umělecko-historickými prostředky, které je nutno konfrontovat s archeologickými zjištěními, odkázáni především na dispoziční komparace. Podobné nevelké jednolodní kostely s rovně ukončenými presbytáři a diagonálně postavenými opěráky na nárožích se v širším okolí Brantic řadí hlavně do 2. poloviny 13. a průběhu 14. století. Poměrně blízký je půdorys kostela sv. Michaela v Hrozové na Osoblažsku asi z doby kolem roku 1275, kde ale v ose západního průčelí byla připojena hranolová věž, jejíž existenci v Branticích prozatím nemůžeme potvrdit. Typickým prvkem obou staveb však zpočátku byla absence sakristie, v Hrozové připojené až asi v 15. nebo počátkem 16. věku. Podobný gotický kostel stával podle svědectví kresby F. B. Wernhera (Wiecek 1957, s. 41, obr. 46) do roku 1733 také v nedaleké Třemešné na Osoblažsku, jakkoliv zde nevíme, zda byl postaven již ve 13. století nebo až později a zda jeho součástí už původně byla západní hranolová věž. V Liptani na Osoblažsku byl asi před

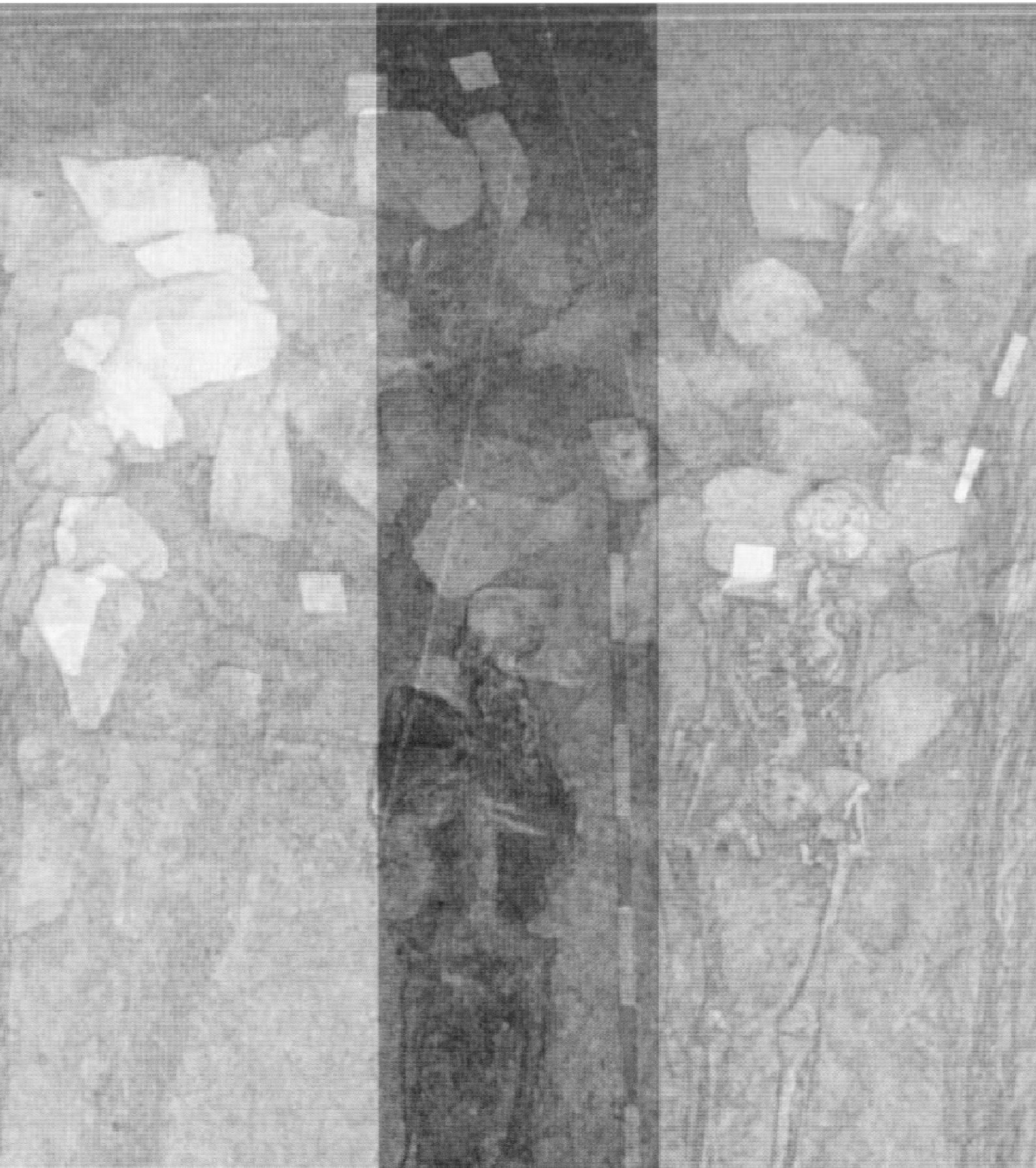
Obr. 11. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Výběr nálezů z hrobových zásypů (1–3, 7, 11–14) a starší část stratigrafie chrámového interiéru (4, 8–10; keramické střeby z propálené vrstvy). Kreslila II. Pravdová.

rokem 1345, kdy k němu byla připojena mohutná hranolová věž na západě, vystavěn někdy ve 2. polovině 13. nebo počátkem 14. století bezvěžový kostel s krátkou obdélnou lodí a užším, křížovou žebrovou klenbou zaklenutým presbytářem na východě, zbořený roku 1865 (Richter 1870, s. 69–70). Dalším, dispozičně velmi blízkým příkladem je prostý kostel sv. Petra a Pavla v Kružberku, už původně bez věže, patrně rovněž z konce 13. nebo 1. poloviny 14. století. Jeho čtvercový presbytář, užší než krátká obdélná loď, byl na vý-

chodních nárožích vyztužen masivními diagonálními opěráky. Severní lomený portálek do později odbourané sakristie nebyl nijak architektonizován, pouze vyklenut z lomového kamene (Samek 1994, s. 308, jej s otazníkem klade do 1. poloviny 14. století). Jiné dva raně gotické kostely na nepříliš vzdáleném Osoblažsku – sv. Martina v Bohušově (SAMEK 1994, s. 85–86, datování nutno opravit na základě nejnovějších nálezů z roku 1999) a sv. Jiří v Pelhřimovech (Kouřil–Prix 1991, s. 1–8), pocházející z doby kolem roku 1275, sice byly rovněž jednoduší, nároží lodí a presbytářů měly vyztužené diagonálními opěráky a chyběly jim zděné věže a v případě Pelhřimov zprvu i sakristie, od brantické stavby se však odlišovaly hlubšími, obdélnými presbytáři. Protože starším kostelům v oblasti – ve Zlatých Horách, kde tamější kostel s obdélným presbytářem a sakristií po jeho jižním boku byl postaven už někdy kolem 1250–1260, nebo ve Starém Městě u Bruntálu rovněž z poloviny 13. století, chyběly diagonálně situované opěráky na nárožích a protože od 2. poloviny 14. století v okolí Krnova a Bruntálu začaly převažovat kostely s polygonálně ukončeným presbytářem (např. Úvalno, zaniklý kostel v Lichnově, přestavba kostela ve Starém Městě u Bruntálu, Bohuchvalovy, Razová, Velká Štáhle, Horní Životice, Krasov, dále na Opavsku např. Deštné, Opava-Kateřinky ad.) nebo se s oblibou užívaly kostely modifikující bohušovské schéma s obdélným presbytářem složeným ze dvou kvadratických polí (např. Vladěnin, Bližčice, Slavkov, Malé Stibořice, Krásné Loučky, Drslav, hřbitovní kostel v Nové Cerekvi), lze zařadit nejstarší sakrální brantickou stavbu v souladu s archeologickými nálezy nejspíše do období 2. poloviny 13., případně na počátek 14. století.

Poprvé je tento kostel doložen písemnými prameny nepřímo osobou, zřejmě nedlouho předtím zesnulého, faráře Winricha k 9.–10. květnu 1415, kdy je zmiňován testamentární odkaz z jeho majetku v Branticích ve prospěch fundace oltáře sv. Michaela v kameru při městském kostele v sousedním Krnově (ZA Opava, Pozůstalost J. Spatziera, f. 125–126: „...czu dem selbin altere debist her winrich der pfarrer was zu branasdorff hat dem alter gemacht vnd geschafft...“). Z deskového zápisu z 11. března 1449 se pak dovídáme, že jeho patronátní právo bylo součástí vévodského manství v Branticích, drženého tehdy bratry Janem a Václavem Mejskem z Brantic, kterým vévoda Mikuláš V. Opavsko-ratibořský uvedeného dne převedl léno ve svobodnou držbu (ZDK I, f. 37a: „...ß Kostela podawanym...“). Archeologický výzkum doložil, že tento kostel byl nejspíše už ve 14. století postižen požárem, po němž následovala jistě oprava, která však jeho dispozici nepřetvořila a patrně ani zásadněji nezměnila celkový vzhled.

Výzkumem zachycené pohřby se vyznačovaly velmi špatným dochováním lidských kostí. Všechny hrobové jámy související s presbytářem starší stavební fáze byly vyhloubeny v západní části tohoto prostoru tak, že jejich západní stěna těsně přiléhala k základu vítězného oblouku a většina plochy presbytáře zůstala pohřbíváním nedotčena. V důsledku tohoto omezení prostorem byla, zejména v ose presbytáře, většina nalezených skeletů porušena mladším pohřbem. Zemřelí byli pochováni v natažené poloze na zádech, orientace hrobových jam byla ve všech případech shodná s osou kostela. O poloze horních končetin není možné pro špatné dochování či porušení většiny skeletů říci nic bližšího. V dvojhrobu (obr. 12), náležejícím podle doprovodných nálezů (obr. 13) samému závěru pohřbívání v kostele, měl jeden z nebožtíků uložený ruce podél těla, druhý, až s určitým časovým odstupem pohřbený jedinec, měl horní končetiny složeny na prsou. Ukládání těl do hrobu v rakvích dokládají četné železné hřeby s korozí prostoupenými zbytky dřeva stěn a víka truhel, a to i v případě nejstarších pohřbů (obr. 11: 13, 14). Pohřeb k. č. 812 byl v tomto směru výjimečný, místo hřebů byly mezi kyčelními klouby a nad koleny nalezeny dvě z plochého železného pásku vykované skoby, opět s korozí konzervovanými zbytky dřeva (obr. 11: 12). Ve třech případech bylo trouchnivé dřevo z rakví určeno jako jedle bělokora – *Abies alba* (Dr. E. Opravil). Na dně hrobových jam, zvláště u stratigraficky starších pohřbů, bylo možné pozorovat stopy pracovních nástrojů užitých při hloubení jámy, pravděpodobně motyk. Dna mladších hrobových jam již byla pečlivě zarovnaná. Tři z pohřbů předcházejících renesanční přestavbě vykazovaly úpravu dna hrobové jámy. Porušený po-

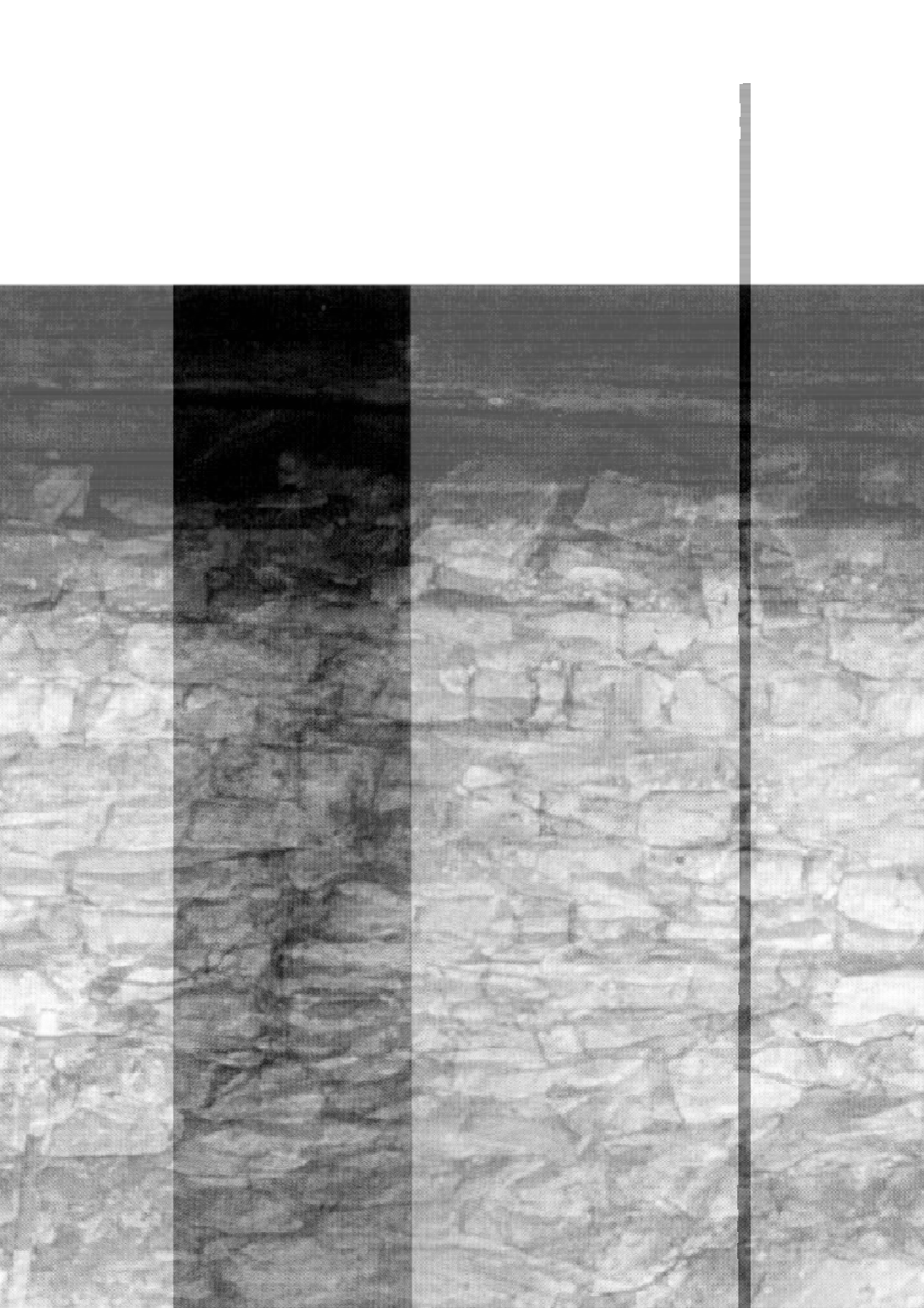
546

808

808

15c

F

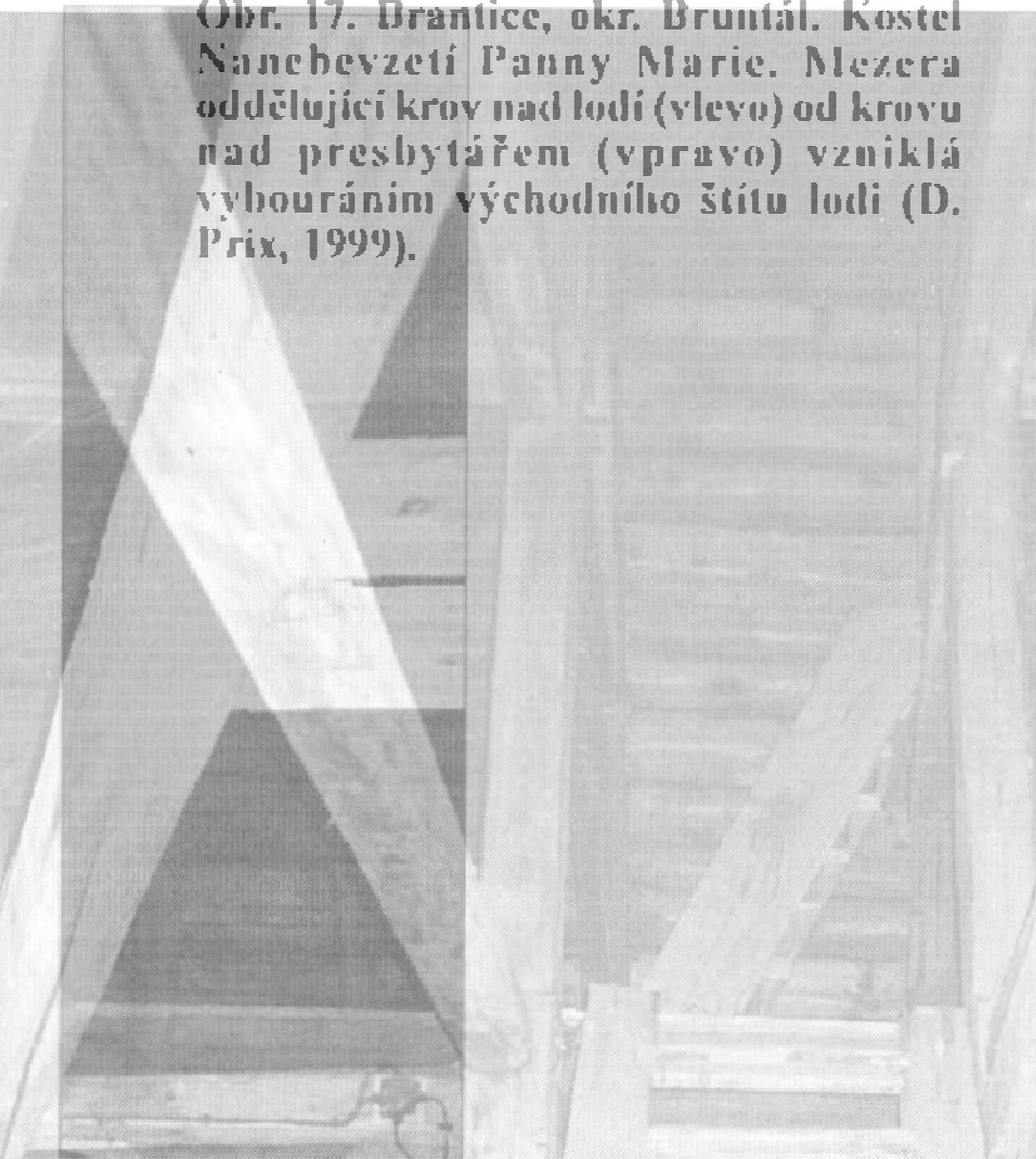
rací majitelů panství a kdy se začíná výrazněji projevovat funkce kostela jako rodového pohřebiště. Tomuto období náleží zbudování krypty pod hlavním oltářem, pohřeb v zaklenuté hrobové komoře v presbytáři a v další zděné hrobce evidované v jižní kapli. Mimo to se v presbytáři i nadále pohřbívalo do země.

4.2. Renesanční přestavba kostela

Asi roku 1593 byl zbořen starý presbytář kostela a stržena většina zdiva kostelní lodi. Lodi byla znovu vystavěna na starších základech za použití části původního materiálu, přičemž vrchol severozápadního opěráku byl dozděn cihlami. V její jižní zdi byl patrně v místech staršího osazen nový tufitový, tupě lomený, na hraně okosený portál a opatřen červeným vápenným nátěrem. Jeho dopředu šikmo seříznuté spodní ukončení okosu hrany, materiál i proporce jednoznačně ukazují vznik v pokročilém 16. století, kdy se nevyzrálé, časově již renesanční stavitelství na moravsko-slezském pomezí úspěšně snažilo skloubit podněty čerpané z nového slohu s pozdně gotickým odkazem. V západní zdi gotické lodi, zachované zde do podstatně větší výšky, byl do druhotně vylámaného otvoru s vezděným segmentově překlenutým ostěním osazen další podobný tufitový portál. Ve špaletě otvoru jsou dobře patrné cihly a jejich zlomky a druhotně použitý velký kamenný kvádr. Po otlučení omítek byl těsně nad záklenkem vstupní špalety dobře patrný druhý segmentový cihlový pas, který pomáhal vynášet práh vstupu na kruchtě v západní části lodi. Tento vstup, jehož svislými dilatačními spárami vymezená šířka ze strany lodi činila 1,26 m, byl později asi v 18. století ve spodní partii v souvislosti se zřízením nové, výše položené kruchtě zazděn. Ostění jeho tufitového, opět na hranách okoseného portálu osazeného ze strany 1. patra přilehlé západní věže, se částečně in situ dochovalo. Barokní úprava si však vyžádala prolomení jeho záklenku či nadpraží. S renesančním portálem souvisela i řada cihlami zazděných kapes (dochovalo se jich 9 v západní zdi a po 1 v obou bočních zdech lodi) pro trámy nesoucí podlahu renesanční kruchtě, přesně respektujících práh vstupu. Zda už s touto renesanční kruchtou můžeme spojit dva cihlové základy vzdálené jen 1,3 m od vnitřní líce západní zdi lodi, obnažené v rámci stavebních prací v dubnu 1999, je nejisté. Nelze totiž vyloučit, že podobně jako cihlové základy pod stávajícími dřevěnými sloupky varhanní kruchtě v 1. polovině 19. století, pocházejí až z doby přestavby kruchtě v 18. věku.

Na západě vyrostla v ose lodi předsazená hranolová renesanční věž. Její podvěží bylo původně zaklenuté valenou klenbou se styčnými výsečemi a hřebínky na hranách. Ze stran je osvětlují typická renesanční kruhová okna. V západní zdi věže byl vstupní portál neznámé podoby, dnes nahrazený barokním kamenným portálem se stlačeným obloukem a zvýrazněným vrcholovým klenákem z roku 1777. Existenci staršího renesančního portálu dokládá jen cihlový lomený záklenek, patrný pod opadanou omítkou na fotografii kostela z roku 1973 (Gruza–Goryczková 1999, foto č. 20c). Jeho pozůstatky snad může být 5 kusů tufitového ostění, druhotně zazděných v pozdně barokní předsíni kryjící jižní vstup do lodi. 2. patro věže, odkud vede původní obdélný portálek v segmentově překlenuté nise do podkrovní kostela, bylo ze tří volných stran osvětleno půlkruhově završenými, štěrbinovými okny s dovnitř rozevřenou, segmentově vyklenutou špaletou. Zachovaly se zde 3 původní trámy zákloповého stropu s okosenými hranami. Okosení při zhlavích končí odstupněným konkávním seříznutím. Hranolová věž přecházela v horní části nad 3. patrem s okny shodnými s otvory 2. patra v současnou dvouetážovou osmibokou nástavbu, uvnitř nasazenou na koutových cihelných trompech. V nižším podlaží oktogónu byla čtyři vysoká štěrbinová okna s nepřesně půlkruhovými záklenky a cihlovým segmentově zakončeným ostěním. Po stranách východního a západního okna se dochovaly ve zdivu kapsy pro dva horizontálně běžící subtilní trámy nejasné funkce (snad souvisely s ukotvením věžních hodin zmínovaných roku 1672; Gruza–Goryczková 1999, s. 35–36), které členily vnitřní prostor věže ve výšce asi 1,1 m. V nejvyšší etáži se dochovala velká okna s mitrovými záklenky, jejichž vnitřní rozevírající se špalety z cihel mají opět segmentové završení. Ve vložené zvonové stolici je zavěšen gotický zvon z roku 1505 neznámého původu, který nahradil původní

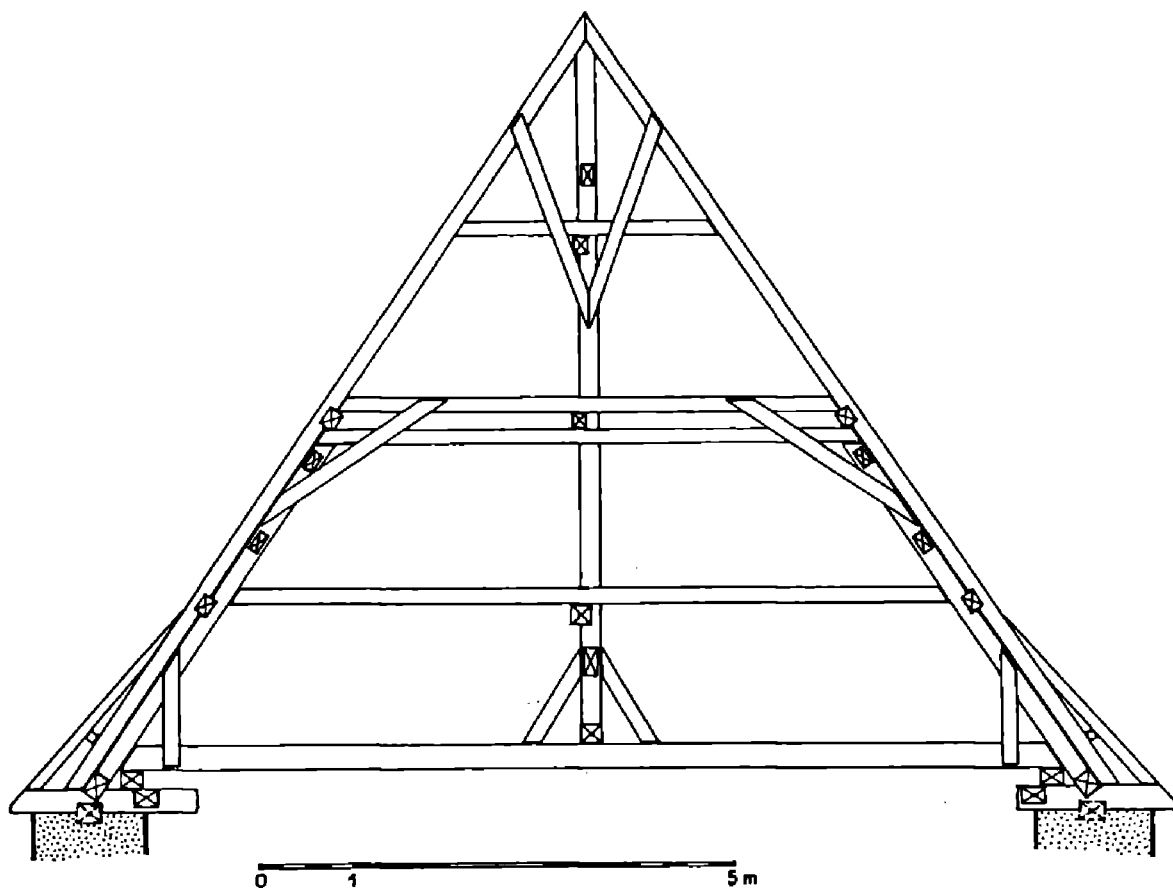
Obr. 17. Drantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Mezera oddělující krov nad lodí (vlevo) od krovu nad presbytářem (vpravo) vzniklá vybouráním východního štítu lodi (D. Prix, 1999).

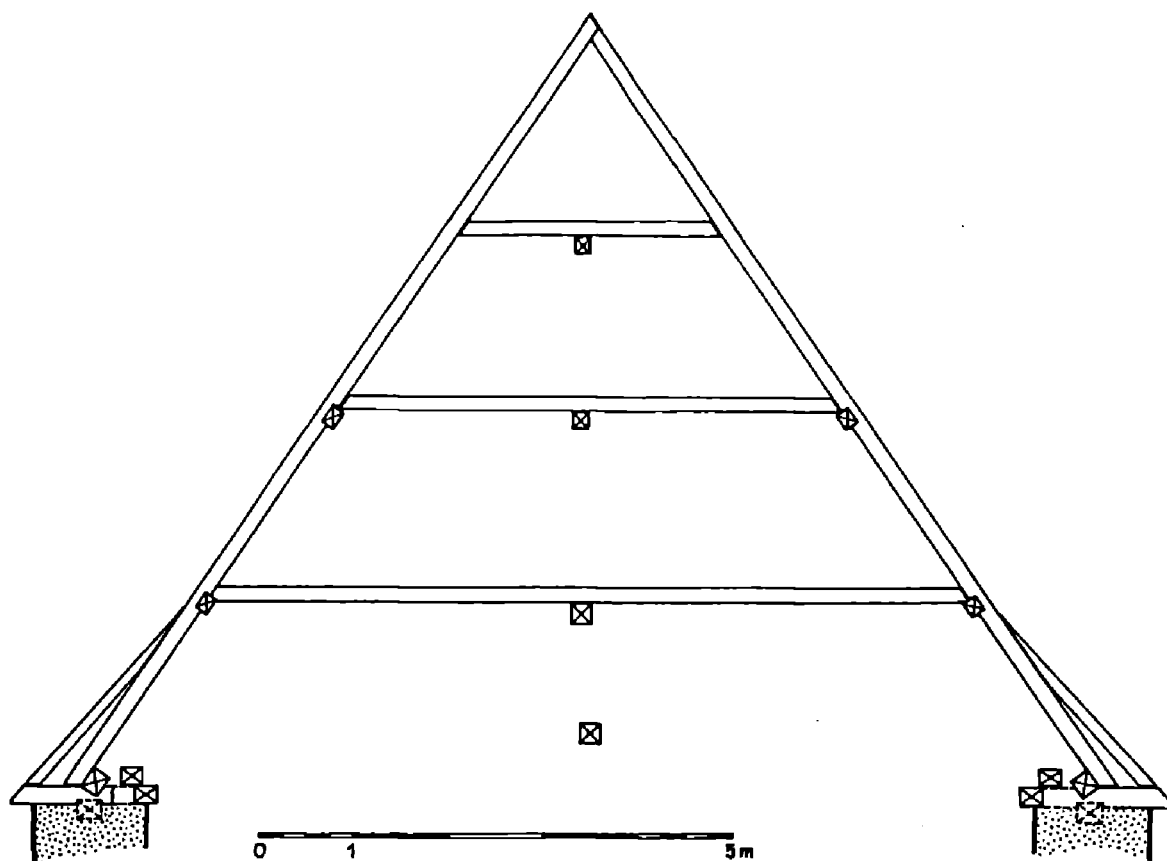
ních omítek renesančně přestavěné lodi je rezné zdivo nad strženými klenbami presbytáře jasně svisle odděleno stavebním švem po odbourané východní zdi lodi s vítězným obloukem (obr. 16). Nezvratně tak dokládá už prvotní zaklenutí dnešního presbytáře a vyvrací starší úvahy o záměrné výstavbě tzv. predikantského luteránského kostela se sjednoceným prostorem v Branticích na konci 16. století (Pleban 1887, s. 251; Gruza–Goryczková 1999, s. 33–34). V rámci téže stavební etapy, avšak na západní straně na dilatační spáru, byla k severnímu boku presbytáře připojena obdélná sakristie s depozitářem v patře, zaklenutá v přízemí i patře valenou klenbou s trojicí výsečí, dole styčných s maltovými svorničky ve vrcholu, nahoře nestyčných. Do tloušťky západní zdi sakristie bylo vloženo schodiště do depozitáře, jehož nástup z exteriéru a vstup do patra byl opatřen obdélnými tufitovými, na hraně okosenými portálky.

Kostel byl završen mohutným, 8 m vysokým smrkovým krovem, dochovaným dodnes. Sestává ze dvou podobně konstruovaných částí nad lodí a presbytářem oddělených cézurou (obr. 17), vzniklou dodatečným zbořením východního štítu lodi a vítězného oblouku při barokním zaklenutí stavby. Už tato skutečnost dokládá, že krov je původní, z doby kolem roku 1593–1598/1611, což navíc potvrzuje respektování jeho vazných (později v baroku vyříznutých) trámů interiérovými omítkami. Konstrukčně je mu jednou z nejbližších období vzácný krov renesančního kostela v Raduni u Opavy z roku 1598. Podstatou krovové konstrukce jsou vždy tři trojúhelné rámy plných vazeb (obr. 18) s vloženou šikmou stolicí, podepřené středovým sloupkem s horní klasovou vzpěrou, neseným prahovou vaznicí, spojené trojicí hambalků a podélně provázané dalšími třemi středovými vaznicemi. Mezilehlé vazby (vždy čtyři mezi plnými; obr. 19) tvořil původně trojúhelník krokví a vazného trámu, spjatý trojicí hambalků, podepřených podélnými vaznicemi. Později, při barokním zaklenutí kostela, kdy se vrcholy valené barokní klenby s výsečemi dostaly do kolize s vaznými trámy krovu, došlo k jeho rozebrání, přizpůsobení a novému sestavení. Vazné trámy plných i mezilehlých vazeb, začepované do složité soustavy pozednic, spjatých ještě vnitřním pozednicovým věncem, byly vyřezány. Nové vazné trámy dostaly již jen plné vazby. Na ně byla podvlečena nová prahová vaznice umístěna cca o 0,5 m výše, přičemž byly odspodu zkráceny středové sloupky. Tyto sloupky byly znovu zavětrovány do vazných trámů i prahové vaznice patečními vzpěrami způsobem shodným s původním ukotvení sloupků, po kterém se zachovaly níže položené prázdné zádlabý. Současně došlo k podélnému zavětrování plných vazeb nepravými ondřejskými kříži a k výměně některých prvků konstrukce (obr. 20), aniž by však její schéma bylo změněno. Pouze nad východním polygonálním závěrem presbytáře bylo patrně starší schéma z let asi 1598–1611 nahrazeno novým řešením. Věnc z závěrových krokví zde totiž pomáhá vynést jinde v krovu nepoužitá laterální stolice, zpevněné paralelně s krokviemi běžícími šikmými vzpěrami. Tento konstrukční princip je v okolí znám např. z pozoruhodného krovu pozdně barokního kostela v Pitárném na Osoblažsku, který pochází z roku 1773 a renesančním vazbám krovů na moravsko-slezském pomezí je cizí. Snad s výměnou závěrového věnce krovu v Branticích by bylo možné spojit část nákladů na opravu brantického kostela, doložených vyúčtováním v roce 1777 (Gruza–Goryczková 1999, s. 39 a 56, kteří s rokem 1777 ovšem spojili vznik celého krovu).

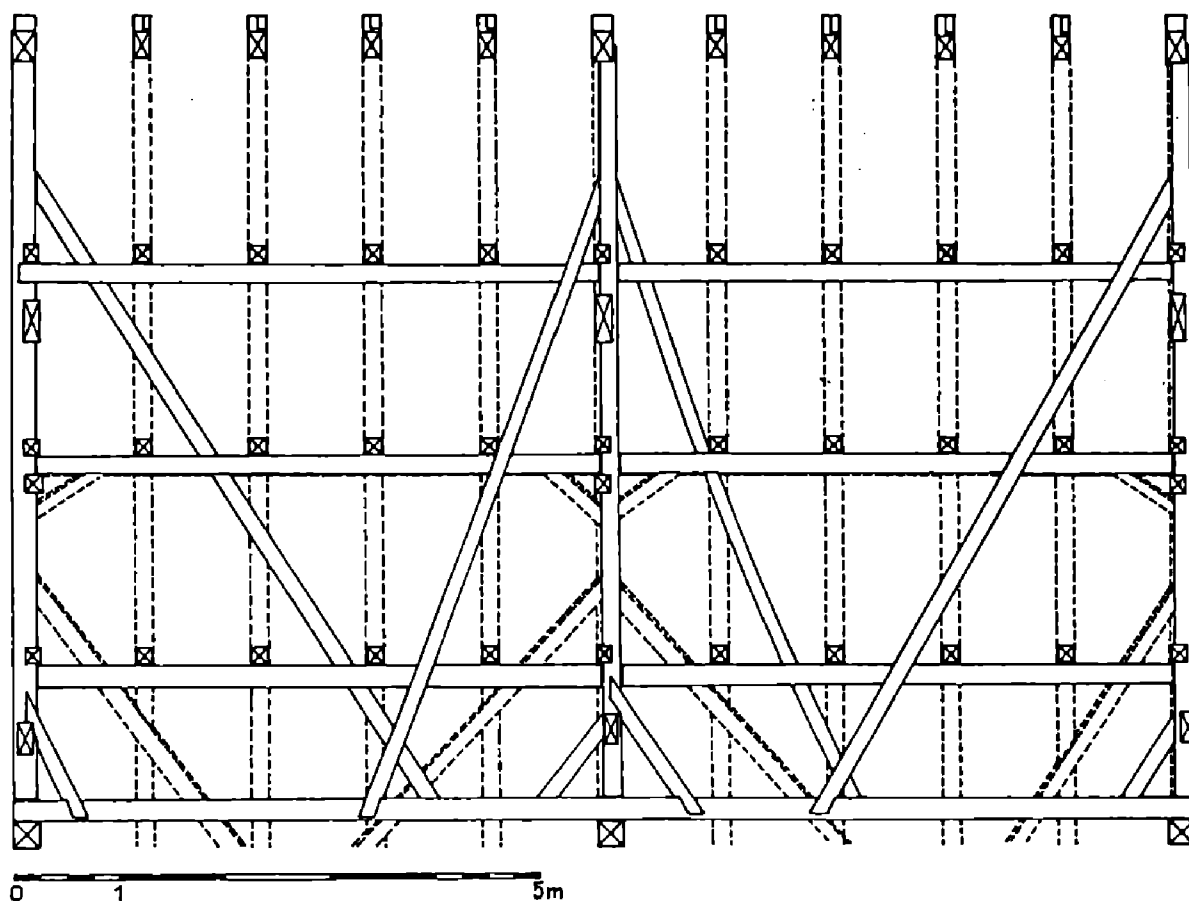
Kostel tak svou podstatně změněnou podobou (obr. 21) navázal na dobově aktuální výtvarné proudy, spjaté s činností protestantských vrchností v okolí. Polygonální závěr prodlouženého presbytáře byl reakcí na starší gotické presbytáře především městského kostela v blízkém Krnově. Odtud byl čerpán i motiv oktogonální nástavby tehdy (1554–1603; Samek 1999, s. 207) dostavovaných věží (obr. 22). Osmiboké nástavby patřily k oblastně velmi oblíbenému prvku a jsou známy rovněž z o málo starších věží městského kostela v Hlubčicích (2. polovina 16. století, Głubczyce dnes v Polsku) a Bruntále (před 1579; Prix 1991, s. 115–116) nebo např. z přibližně soudobých venkovských kostelů v Hynčicích (asi z poloviny 16. století), Albrechticích (1610), Bližčicích (kolem 1589, Bliszczycyce dnes v Polsku), Ściborzyc Małych (1602, dnes v Polsku), ze zbořeného kostela v Liptani (nástavba

Obr. 18. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Schéma plné vazby krovu nad lodí, 1593 a mladší úpravy (D. Prix-M. Zezula, 1999).

Obr. 19. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Schéma mezilehlé vazby krovu nad lodí, 1593 a mladší úpravy (D. Prix-M. Zezula, 1999).

Obr. 20. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Podélné schéma krovu nad lodí, 1593 a mladší úpravy (D. Prix–M. Zezula, 1999).

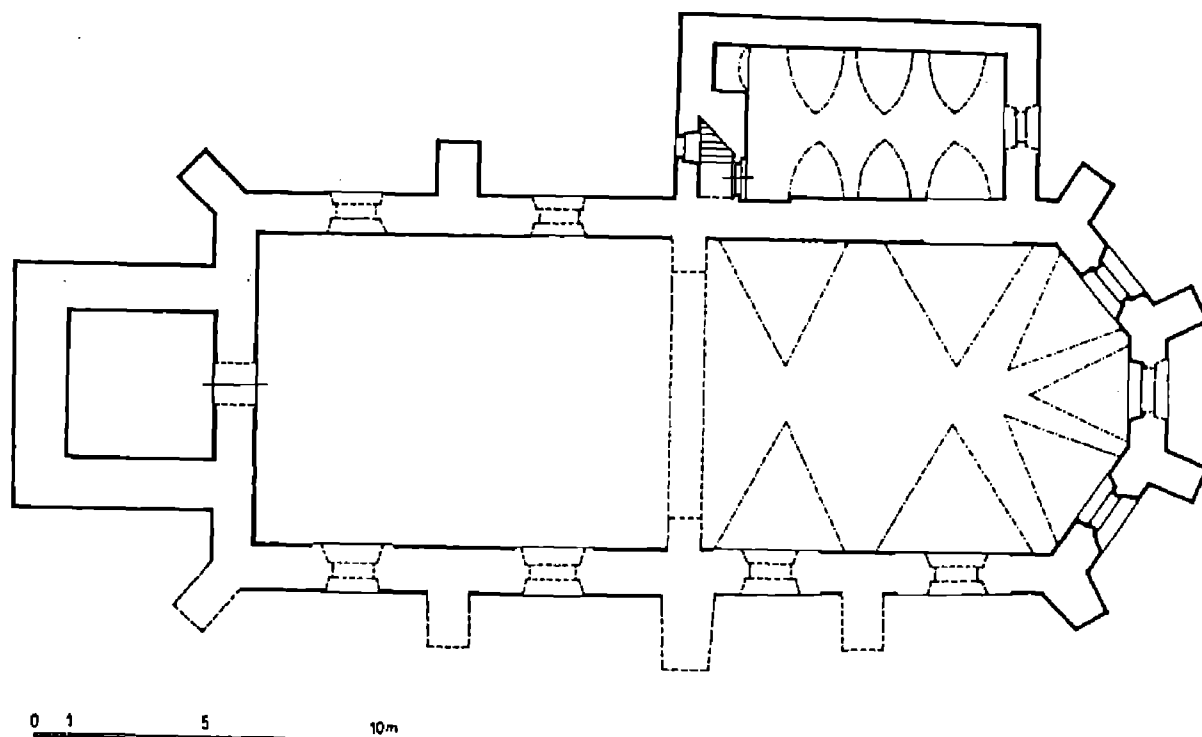
ze 16. stol.?²; Richter 1870, s. 48), z Kravař (1595; Samek 1999, s. 200), Dytmarówa (konec 16. století, dnes v Polsku), Raclawic Śląskich (asi počátek 17. století?, dnes v Polsku), Pilszcze (1593, dnes v Polsku) a též v roce 1962 demolovaného městského kostela v Osoblaze (1607–1629; Prix 1990, s. 255). Jejich vývoj byl na moravsko-slezském pomezí odstartován již v 1. polovině 14. století výstavbou oktogonálních završení věží městských kostelů v Uničově a v Opavě, které rozvinuly podněty čerpané z osmibokých věží městských chrámů v Kolíně nad Labem a Löwenberku ve Slezsku z 2. poloviny 13. století. Z regionálního stavitelství 2. poloviny 16. století lze odvodit i kvalitní sgrafita, pokrývající brantickou věž, mající analogie např. na městských kostelích v Bruntále a Krnově nebo právě na blízkém brantickém zámku, přestavovaném krnovským hohenzollernským kancelářem Jeronýmem Reinwaldem, stavebníkem také brantického kostela.

Nejméně západní část přestavby kostela Nanebevzetí Panny Marie (lodi a věže) tedy provedl v dobově moderních intencích držitel brantického statku, Dr. Jeroným Reinwald a dokončil ji podle svědectví štukového letopočtu roku 1593. V podkroví ale dobře patrná dilatační spára mezi severovýchodním nárožím obnovené lodi a přistavěným presbytářem naznačuje, že přestavba presbytáře následovala až s nepatrným časovým odstupem. Protože se však na půdě sakristie dochovaly kamenné šmorce pro napojení plánované patrové sakristie v rozsahu stávající a protože vnější zdivo presbytáře zde nebylo omítnuto, je zřejmé, že přerušení stavební činnosti podle jednoho, předem daného konceptu, nebylo dlouhé, mělo provizorní charakter a bylo zřejmě vyvoláno jen momentálními organizačními nebo finančními komplikacemi. Pokračování v přestavbě, které krátce nato navázalo, pak můžeme v souladu se zněním nedochované pamětní listiny z makovice brantické kostelní věže z roku 1655 (Pleban 1887, s. 251; Gruza–Goryczková 1999, s. 33–34) spojit s lety 1598–

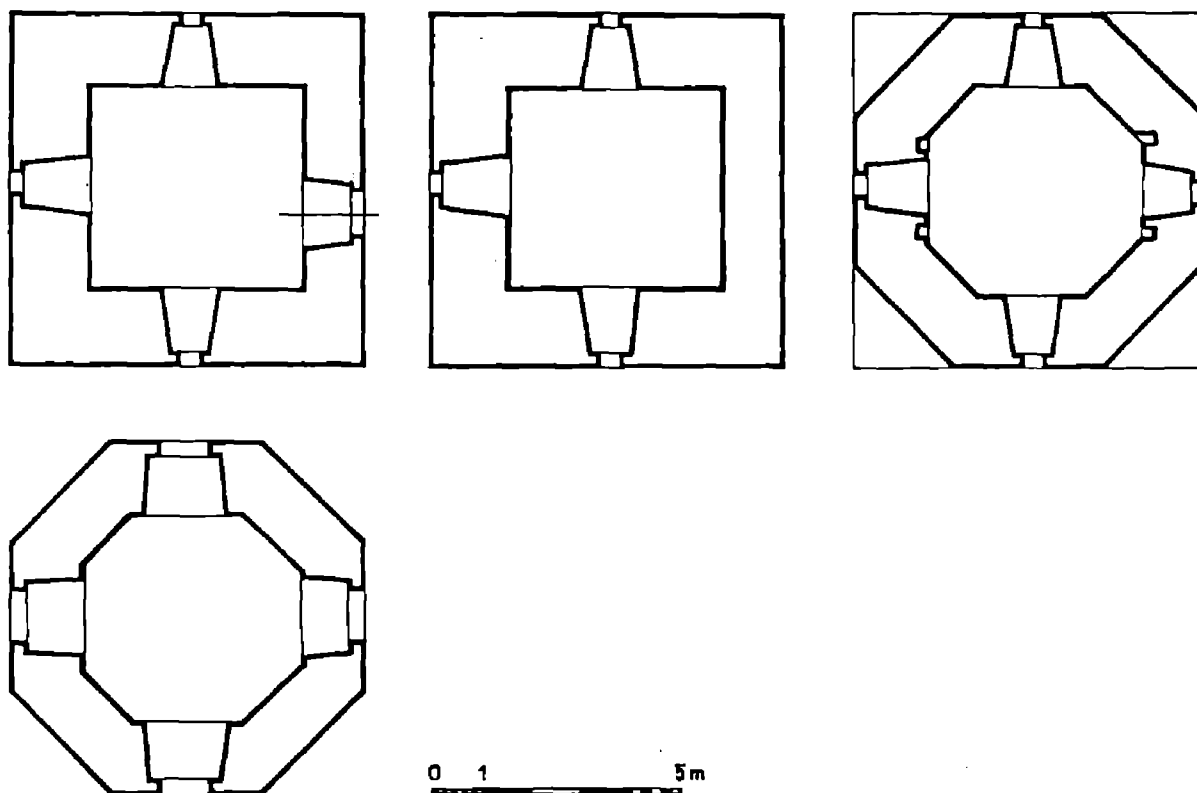
1611 a s osobou stavebníka a Reinwaldova zetě, Valentina Dresslera ze Scharfenštejna. Dilatační spáry, na severní straně lodi i se zabíhající omítkou (zde byl dodatečně uprostřed stěny přizděn další opěrný pilíř, v horní části stejně jako sousední ve zdivu provázaný opěrák, završený cihlami), ale jinde zase stavební provázání (západní štít sakristie tvořil pokračování východního štítu lodi) a slohová identita (okosené portálky v lodi i sakristii, shodná konstrukce krovu nad lodí i presbytářem atd.) obou mikrofází výstavby potvrzují výše řečený poznatek o postupné realizaci jednotného plánu patrně stejnými staviteli (obr. 23).

4.3. Stručný přehled mladších stavebních proměn objektu

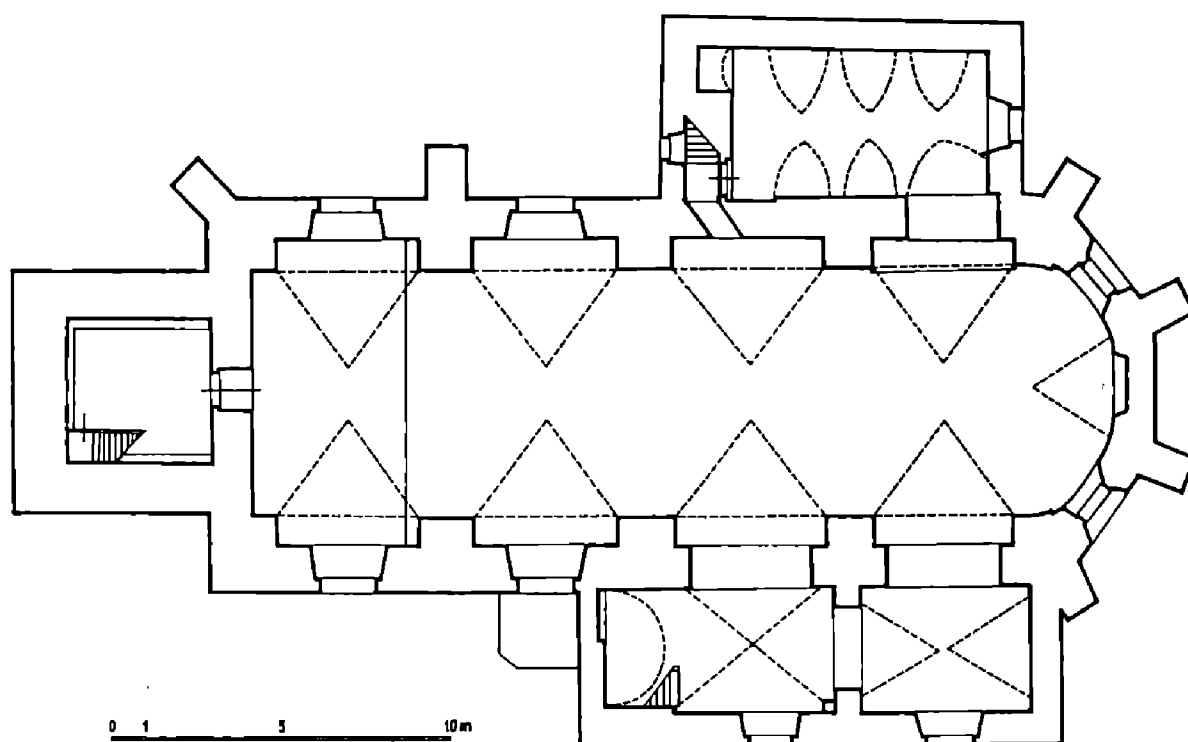
Už nedlouho po dokončení renesanční přestavby kostela, v letech 1611–1625 však došlo k další stavební činnosti na kostele. Zaklenutá místnost nad severní sakristií původně nebyla spojena s prostorem presbytáře a byla určena jako archiv a depozitář, nikoliv však jako oratoř. Dnešní velká půlkruhová arkáda, která ji spojuje s presbytářem byla zjevně vybourána až dodatečně, v 2. polovině 17. století, jak dokládá ústupek v jejím východním ostění, respektující tektonicky nezbytný úsek zdi presbytáře, a zejména velká klenební výseč z cihel nad arkádou, která je při pohledu z podkroví zřetelně druhotná a vyvolala i přezdění části koruny zdiva presbytáře nad ní (cihlová dozdivka v jinak kamenném lomo-vém zdivu). Protože úzká západní kruchta v lodi nespĺňovala představu dalšího držitele panství, Valentinova syna Jeronýma Dresslera ze Scharfenštejna o důstojné reprezentaci vrchnosti v kostele, došlo k přístavbě rodové kaple s rodinnou hrobkou a oratoří na jižní straně presbytáře. Přístavba je od poněkud staršího renesančního presbytáře z doby po roce 1598 oddělena zřetelnými dilatačními spárami, dokonce se zbytky vtažené omítky. Musely ji ustoupit oba jižní opěráky presbytáře, které byly strženy a na světlo je vynesl až archeologický výzkum v roce 1999, který zároveň obnažil původní průběh jižní zdi renesančního presbytáře, prolomené v souvislosti s přístavbou kaple velkými arkádami. Hrubě vylámané zdivo v ostění arkád bylo doplentováno cihlami. Stavitel se odvážil i zboření masivního opěráku na rozhraní lodi a presbytáře, protože jeho funkci nyní převzala celá přístavba kaple. Tato kaple je obdélná, rozdělená v místech zbořeného jižního opěráku presbytáře pasem. Zatímco východní část je stejně vysoká jako presbytář a byla v ní situována archeologicky odhalená cihlová zaklenutá hrobka, západní díl je vloženou valenou klenbou se styčnými výsečemi a maltovými hřebínky na hranách rozdělen na přízemí a podobně zaklenutou emporu v patře, dostupnou vloženým zalomeným dřevěným schodištěm v západní, nezaklenuté části přístavby. Nad schodištěm se zde zachoval původní pozdně renesanční záklopový strop na 4 okosených trámech. Okosení končí před zhlavími dobově příznačným konkávním seříznutím, odděleným od vlastního okosu obloučkem. V nástupu na schodiště z exteriéru byl osazen tradičně tvarovaný, obdélný, na hraně okosený a opět červeně vápennou barvou přelíčený tufitový portálek. Zachovaly se z něj pouze obě postranní stojny, překlad byl později v baroku nahrazen neprofilovaným nadpražím. Určitou zvláštností kaple je omítnutí vnitřních stěn oratoře i nad klenbami v půdním prostoru, kde byl ke staršímu krovu přičepován nový krov přístavby, rovněž dodnes dochovaný. Zda jsou zmíněné omítky na půdě dokladem drobné přerwy ve stavbě, kdy zaklenutí oratoře navázalo s nevelkým časovým odstupem (tomu ale nenasvědčují žádné další stopy v podkroví), nebo se jedná o doklad pečlivosti stavitelů, není zcela jasné. Už J. Kinzer v podkladech pro knihu J. Plebana (1887, s. 251–252) správně na základě snad archivního, dnes nedoložitelného svědectví (zámecký archiv v Branticích, odkud J. Kinzer a J. Pleban čerpali shořel v roce 1945), spojil přístavbu kaple s oratoří s osobou Jeronýma Dresslera a tedy s léty 1611–1625. Tomu vcelku dobře odpovídá jak slohová poloha přístavby, tak její stavební návaznost na starší renesanční kostel. Smíšené zdivo se sice už markantně odlišuje od staršího zdiva renesančního presbytáře, stejně jako původní podoba půlkruhově ukončených oken s dnes zaomítnutým nebo zazděným neprofilovaným tufitovým ostěním v jižní zdi nebo klenby odlišné od kleneb protilehlé sakristie i depozitáře, na nevelký časový odstup však upozorňuje archaizující pojednání vstupního portálku na západě,

Obr. 21. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pokus o rekonstrukci kostela po renesanční přestavbě 1593–1611 v úrovni 1. patra věže. Plnou čarou dochované zdivo, přerušovaně rekonstruované partie, čerchovaně vkresleny dochované i rekonstruované klenby (D. Prix, 1999).

Obr. 22. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys 2., 3., 4. a 5. patra věže (D. Prix, 1999).

Obr. 23. Brantice, okr. Bruntál. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys stávajícího stavu v úrovni 1. patra věže. Přerušovaně vkresleny klenby (D. Prix, 1999).

rovněž opatřeného červeným vápenným nátěrem a tedy zjevná snaha připodobnit přístavbu přestavěnému kostelu.

V roce 1631 došlo k události, která vedla postupně ke ztrátě farního statutu objektu. Toho roku požádal slezský kněz Jiří Eliáš Gerziczky na základě prezentace nového krnovského kníže Karla z Liechtenštejna olomouckou konzistoř o faru v Brantících (ACO, CI, inv. č. 129, f. 27). Konzistoř mu však nevyhověla a pro nedostatek katolických kněží v převahou protestantské oblasti jej pověřila správou čtyř farností v Dětfřichovicích, Bretnově, Krasově a Zátoře (ACO, CI, inv. č. 129, f. 25). Brantická fara tedy zůstala neobsazena a teprve roku 1633 byla podřízena administraci krnovského děkana Cornelia Ottweilera (ACO, CI, inv. č. 129, f. 47). Později, když bylo obročí opět řadu let neobsazeno, bylo v roce 1667 rozhodnuto o přičlenění brantického kostela k farnosti v Zátoře a tamější farář začal užívat brantické kostelní věno, což vedlo k zániku farního postavení kostela v Brantících, který se stal nadlouho filiálním.

Přes tuto nepříznivou situaci neutuchal zájem farářů a vrchnosti o kostel. V roce 1655 byla opravena báň kostelní věže. Asi v letech 1660–1666/67 byl kostel nákladně obnoven majitelem panství, Ferdinandem Dresskem a předán církvi k řádnému užívání (Gruza–Goryczková 1999, s. 35 a 54–55). Obnova zásadně změnila vnitřní vzhled stavby. Došlo ke stržení stropu v lodi, zboření východní zdi lodi s vítězným obloukem a štítem a k vybourání renesanční klenby presbytáře. Sjednocený prostor byl zaklenut průběžnou valenou klenbou s protilehlými výsečemi, přecházející na východě v konchu. Klenba se opřela o mohutné polopilíře z lomového a smíšeného zdiva s nárožími pečlivě armovanými cihlami. Pilíře završily profilované barokní římsy (Gruza–Goryczková 1999, s. 55; srv. Samek 1994, s. 125, který však překlenutí kostela položil bez dokladů do poloviny 18. století). Původní renesanční vstup z presbytáře do sakristie v ose její jižní zdi byl zaslepen a vedle vylámán nový, stávající vchod. Jeho ostění je vyzděno zjevně dodatečně z cihel, v nadpraží však byl zužitkován starší renesanční tufitový překlad s okosenou hranou. Také uvnitř sakristie je v jižní zdi dobře patrná nika původního vchodu. Zaklenutí kostela zachy-

tily zprávy pro chystané vizitace z let 1672 a 1691 (ACO, I, inv. č. 188, f. 48 a inv. č. 189, f. 48). V roce 1682 byla už užívaná stavba dovybavena novým hlavním oltářem Nanebevzetí Panny Marie (Gruza–Goryczková 1999, s. 36). I když během dlouhých desetiletí luteránské nadvlády v Branticích a následném neobsazování benefícia a uzavření kostela bylo v roce 1672 jeho zasvěcení již dávno zapomenuto (Gruza–Goryczková 1999, s. 35–36), přece jen lze považovat za možné navázání nového zasvěcení Nanebevzetí Panny Marie na starší mariánské patrocinium.

Další úpravy byly již spíše podružnějšího charakteru. Byl odbourán jihozápadní a jižní opěrák lodi, z části zaslepena nebo opravena okna, depozitář na severní straně nad sakristií proměněn v oratoř a otevřen půlkruhovou arkádou do kněžiště a ze schodiště do depozitáře proražen průchod na barokní kazatelnu.

Drobné zásahy v 19. století, kterým padla za oběť především starší varhanní kruchta v lodi na čtyřech podstavách a klenba podvěží a naopak při nichž vznikla stávající kruchta a které se soustředily převahou na obměnu mobiliáře, již nedokázaly zásadně změnit vzhled kostela, v němž se působivě snoubí renesanční jádro s decentní, více uvnitř než na exteriéru patrnou barokní adaptací.

5. Závěr

Z hlediska poznání stavebního vývoje kostela tedy přinesl archeologický průzkum řadu nezastupitelných zjištění a poskytl některé z odpovědí na otázky, které při nadpovrchovém stavebním průzkumu nebylo možno uspokojivě vyřešit.

Význam pro studium středověkého vesnického osídlení Krmovska má zjištění, že lokace kolonizační vsi Brantice byla uskutečněna v místě s již déle trvající sídlištní tradicí. Brantice leží v údolní nivě řeky Opavy v místě, kde její tok definitivně opouští horská údolí Jeseníků a vstupuje do úrodného pásu spraší a sprašových hlín mezi Krmovem, Opavou a dále směrem k Odře, označovaného jako staré či tradiční sídelní území (Kouřil 1994, s. 10). Souvislost časně a raně středověkého osídlení, doloženého archeologickým výzkumem v kostele Nanebevzetí Panny Marie, s touto sídlištní enklávou je zřejmá. V období vrcholného středověku vedla také údolím Opavy dále na Bruntál jedna z cest spojujících Moravu a Slezsko (Kouřil–Prix–Wihoda 1998, s. 112), která pravděpodobně navázala na stezku procházející moravsko-slezským pomezím hvozdem již v raném středověku (Opravil 1974, s. 123).

Stěžejním výsledkem je bezesporu rovněž odhalení kvadratické podoby presbytáře původního kostela, jehož stavba byla viditelným dovršením kvalitativní transformace zdejšího osídlení a jeho společensko-právní proměny asi v polovině nebo po polovině 13. století. Významným způsobem také výzkum pomohl upřesnit postupnou přestavbu objektu ve dvou etapách na sklonku 16. a počátkem 17. století a konečně poskytl množství drobných zjištění o rozmístění, rozměrech a podobách pohřebních krypt a jednotlivých pohřbů v interiéru, technických detailů svázaných s přestavbami a opravami stavby (jamky patrně po konstrukcích lešení, odbourávání překážejících opěráků) ad.

Použité zkratky

- ACO – Archiv konzistoře olomoucké, uložen: Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc.
AH – Archaeologia historica
CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III-2, ed. Friedrich, G.–Kristen, Z., Pragae 1962; IV-1, ed. Šebánek, J.–Dušková, S., Pragae 1962; V-1, ed. Šebánek, J.–Dušková, S., Pragae 1974; V-2, ed. Šebánek, J.–Dušková, S., Pragae 1982.
CDM – Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V, ed. Chytil, J., Brunnae 1850; VI, ed. Chytil, J., Brünn 1854.
CDS – Codex diplomaticus Silesiae II, ed. Wattenbach, W., Breslau 1859; VI, ed. Wattenbach, W., Grünhagen, C., Breslau 1865.
CI – Codex investitur I. 1453–1720, inv. č. 129.
ČSM-B – Časopis Slezského muzea, serie B vědy historické

- ČSZM-B – Časopis Slezského zemského muzea, serie B, vědy historické
 RBMV – Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.), IV. Fontes Archivi publici Olomucensis et Opaviensis, ed. Kopičková, B., Praeae 1989.
 SUB – Schlesisches Urkundenbuch, VI. (1291–1300), ed. Irgang, W., Köln–Weimar–Wien 1998.
 ZA – Zemský archiv v Opavě
 ZDK – Zemské desky krnovské, uloženy: ZA Opava, fond: Slezský stavovský archiv 1318–1850, inv. č. 944
 ZDop – Zemské desky opavské, edice: Kapras, J., *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského. I-II.* Praha 1906–1908.

Použitá literatura

- BAKALA, J., 1973: *K otázce kontinuity osídlení v lokovaných městech Opavské provincie.* ČSM-B XXII, s. 50–65.
 ENS, F., 1836: *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis IV.* Wien.
 GOŠ, V.–NOVÁK, J.–KAREL, K., 1985: *Počátky osídlení Rýmařova.* Památky archeologické LXXVI, s. 184–227.
 GRŮZA, A.–GORYCZKOVÁ, N., 1999: *Stavebně historický průzkum farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Branticích.* stp. Památkový ústav v Ostravě.
 HOŠŠO, J.–LESÁK, B., 1996: *Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady Sv. Vavrinca v Bratislave.* AI 21, s. 241–251.
 HOSÁK, L.–ŠRÁMEK, R., 1970: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, A–L.* Praha.
 INDRA, B., 1966: *K renesančnímu stavitelství na severovýchodní Moravě a ve Slezsku. Pramenné zprávy o vlášských a domácích stavitelích a kamenících do 30leté války.* ČSM-B XV, s. 128–148.
 INDRA, B., 1986: *Krnovští barokní architekti Andreas a Jiří Fridrich Gansové, Michal Clement a jejich stavby.* ČSM-B XXXV, s. 265–279.
 KNEIFEL, R., 1806: *Topographie des kaiser. königl. Antheil von Schlesien II, 2.* Brünn.
 KORBELÁŘOVÁ, I.–ZÁČEK, R., 1995: *Slezsko v církevních statistikách olomoucké diecéze (arcidiecéze) z 2. pol. 18.–1. pol. 19. století.* ČSZM-B XLIV, s. 61–63.
 KOUŘIL, P., 1994: *Slovanské osídlení českého Slezska.* Brno–Český Těšín.
 KOUŘIL, P.–PLÁČEK, M., 1985: *Hrad Luginšland a jeho úloha v kolonizaci Krnovska.* ČSM-B 34, s. 114–126.
 KOUŘIL, P.–PRIX, D., 1991: *Kostel sv. Jiří v Pelhřimovech, okr. Bruntál.* ČSZM-B 40, s. 1–8.
 KOUŘIL, P.–PRIX, D.–WIIHODA, M., 1998: *Středověké fortifikace a „Jesenická stezka“ v údolí Černé Opavy.* AI 23, s. 111–132.
 LATZKE, W., 1938: *Die Besiedlung des Oppalandes im 12. und 13. Jahrhundert.* Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens LXXII, s. 44–135.
 NEKUDA, V.–UNGER, J., 1981: *Hrádky a tvrze na Moravě.* Brno.
 OPRAVIL, E., 1974: *Moravskoslezský pomezí les do začátku kolonizace.* Archeologický sborník, Ostrava, s. 113–133.
 PETER, A., 1879: *Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien I.* Teschen.
 PLÁČEK, M., 1996: *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku.* Praha.
 PLEBAN, J., 1887: *Der Jägerndorfer Schulbezirk.* Jägerndorf.
 PRASEK, V., 1890: *Historická topografie země Opavské A–K. Vlastivěda slezská II/1,* Opava, s. 55–58.
 PRIX, D., 1990: *Kostel sv. Marie Magdalény v Osoblaze do konce středověku.* Umění XXXVIII, s. 254–265.
 PRIX, D., 1991: *Stavební vývoj kostelů Nanebevzetí Panny Marie (dřívě sv. Václava) v Bruntále a Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu ve středověku.* ČSZM-B 40, s. 110–132.
 PRIX, D., 1993: *Příspěvek ke středověkým dějinám minoritského kláštera v Krnově.* ČSZM-B 42, s. 97–110.
 RICHTER, E., 1870: *Zur Geschichte der Dörfer in der Enclave Hotzenplotz. 3. Liebenthal.* Notizen-Blatt historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 9, s. 68–72; 10, s. 75–79.
 SAMEK, B., 1994; 1999: *Umělecké památky Moravy a Slezska I. A–I; 2. J–N.* Praha.
 SCHULIG, H., 1923: *Ein Heimatbuch für die Bezirke Jägerndorf und Olbersdorf.* Troppau.
 SPURNÝ, F. a kol., 1983: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava,* Praha.
 TUREK, A., 1975: *Šlechta v knížetství krnovském r. 1619.* ČSM-B XXIV, 1975, s. 84–86.
 UNGER, J., 1992: *Slovo archeologie k počátkům církevní architektury na jižní Moravě, okres Břeclav.* Jižní Morava 28/31, s. 7–36.
 WIECEK, A., 1957: *Česká města v kresbách B. B. Wernera.* ČSM-B VI, s. 25–44.
 WOLNY, G., 1862: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften I/4.* Brünn, s. 363–364.

Archäologische Erforschung der Kirche Mariä Himmelfahrt in Brantice (Bransdorf), Bez. Bruntál

Das Dorf Brantice liegt 5 km SW vom Stadtkern Krnov am Rande der alten Besiedlung. Geologische Unterlage bilden Lehm Böden in der Umgebung des unteren Laufs des Flusses Opava. Der heutige Dorfgrundriss stellt ein klassisches Waldhufendorf dar (Abb. 1). Die Anwesen sind mit den Giebeln zum alten Landweg von Krnov nach Bruntál orientiert. Dieser Landweg läuft durch die ganze Katasterlänge. Ursprüngliche Anwesen bildeten nur eine Reihe an der südlichen Seite des Landweges, erst später (im 16.–19. Jh.) entstand der zweireihige Dorfgrundriss. Erste schriftliche Nachricht vom Dorf stammt aus dem Jahr 1329 (die Urkunde ist nicht erhalten geblieben, sie ist aber in der älteren Literatur zitiert). Die Kirche im Dorf ist im Jahr 1415 erwähnt. Von einer Feste in Brantice sprechen die schriftlichen Quellen im Jahr 1449. Diese wurde später in ein Renaissance- und um das Jahr 1692 in Barockschlösschen umgebaut.

Archäologische Rettungsgrabung in der Kirche Mariä Himmelfahrts wurde mit den Renovationsarbeiten nach der Flut im Jahr 1997 verbunden. Terrainniederung in der Kirche vor dem Anfang der Erforschung enthüllte im Presbyterium Fundamente einer älteren Kirche, in der südlichen Seitenkapelle auch Fundamente der Südwand des Renaissancepresbyteriums incl. der Relikte der Stützpfiler (Abb. 4, 5).

Archäologische Erforschung hat gezeigt, dass das Terrain im Interieur der Kirche nur minimale Veränderungen erfahren hat (der Fundamentspalt der Südwand des Schiffes wurde nur 1 m unter dem Niveau des letzten Fussbodens der Kirche).

Die ältesten Gräbergruben wurden in den seichten Depressionen der Lehm Böden vertieft. Sie enthielten Keramikscherben der germanischen Gruppe sogn. Dobrozienska. Andere Gräbergruben wurden in eine dunkle Lehmschicht des Siedlungscharakters eingetieft und diese beinhielten nicht nur germanische Keramik, sondern auch die Scherben der mittel- und spätslawischen Keramik (Abb. 7, 8). Im Interieur des älteren Presbyteriums wurden die Gräber in seinem westlichen Teil konzentriert und so kam es zur gegenseitigen Zerstörung. Einige Gräber aus dem Renaissanceumbau der Kirche zerstörten den seichtgelegenen Fundamentteil des gotischen Triumphbogens (Abb. 12). Die Verstorbenen lagen auf den Rücken und die Orientation der Gräbergruben war mit der Kirchenachse identisch. Die Gräber waren ohne Ausstattung, nur eine Ausnahme stellt ein Medaillon italienischer Herkunft mit einer St. Petri Abbildung und mit dem Zeitalter 1750 dar (Abb. 13). Das Medaillon stammt aus dem jüngsten Begräbnis im Interieur der Kirche. Die Keramikfunde aus den Gräberverschüttungen und die Feststellung, dass einige von den Gräbern mit einer Brandschicht aus dem 14. Jh. überdeckt wurden, ermöglichen die Anfänge der Bestattungen in der Kirche schon vor das Jahr 1300 datieren.

In die zweite Hälfte des 13. event. am Anfang des 14. Jhs. kann man die Kirche in Brantice auch durch ihre Disposition einreihen. Sie steht nahe dem Grundriss der Kirche St. Michael in Hroznová auf dem Gebiet von Osoblaha. Dortige Kirche ist um 1275 zu datieren. Bei dieser Kirche stand noch ein prismatischer Turm, der in Brantice aus dieser Zeit nicht gefunden wurde. Ähnliche gotische Kirche stand auch im nicht weit entfernten Dorf Třemešná. Der Verfasser nennt noch als Analogien zur Kirche in Brantice weitere Kirchen z. B. in Líptaň, Kružberk, frühgotische Kirchen in Bohušov und in Pelhřimov. Von der Kirche in Brantice unterscheiden sich diese Kirchen durch tiefere rechteckige Presbyterien. Von der 2. Hälfte des 14. Jhs. überwogen in der Umgebung von Krnov und Bruntál Kirchen mit polygonalem Presbyterium. Beliebte waren auch Kirchen mit rechteckigem Presbyterium, das aus zwei quadratischen Feldern bestand.

Etwa im Jahr 1593 wurden das alte Presbyterium der Kirche in Brantice und grosse Mehrheit der Mauern des Kirchenschiffs zerrissen. Das Schiff wurde aber wieder auf den alten Fundamenten erbaut. Dabei hat man das alte Baumaterial genützt. Im westlichen Teil ist ein vorgesetzter prismatischer Turm in der Kirchenachse gewachsen. Im Osten bekam das Schiff ein neues Triumphbogen und über ihm ragte dreieckiger östlicher Dachgiebel empor. Spuren der im Barock ausgebrochenen Mauer des Schiffes mit dem Triumphbogen und der Nordanlauf der Giebelmauer sind im Unterdach sehr gut sichtbar (Abb. 16). Das neue Presbyterium, das auf Ort und Stelle des alten gotischen erbaut wurde, war so breit wie das Schiff und in der Mauer ist bis heutzutage erhalten geblieben. Das Schiff blieb auch nach dem Umbau mit einer flachen Balkendecke gedeckt. Das neue Presbyterium war dagegen mit einem Ziegelgewölbe auf halbkreisförmigen Stirnen gewölbt. Im Rahmen derselben Etappe (Abb. 21) wurde zur Nordseite des Presbyteriums eine rechteckige Sakristei mit einem Depot im Stock angebunden. Die Kirche wurde mit 8 m hohem Dachstuhl, der bis heutzutage erhalten ist, beendet (Abb. 18, 20). Der Dachstuhl besteht aus zwei ähnlich konstruierten Teilen über dem Schiff und Presbyterium, die durch eine Lücke getrennt werden (Abb. 17). Diese Lücke entstand durch die nachträgliche Zerstörung des Ostgiebels des Schiffes und des Triumphbogens bei der Barockgewölbe der Kirche. Durch das veränderte Aussehen band die Kirche auf die zeitlich aktuellen bildenden Quellen, die mit der Tätigkeit der protestantischen Herrschaften in der Umgebung verbunden waren.

Unter diesem Einfluss entstand auch die Oktagonalförmigkeit der damaligen aufgebauten Türme (Abb. 22). Aus der Regionalarchitektur der 2. Hälfte des 16. Jhs. stammen Sgraffiten von sehr guter Qualität, die auf dem Brantizer Turm zu sehen sind (Abb. 6). Ihre Analogien findet man auf den städtischen Kirchen in Bruntál und Krnov, oder auf dem Schloss in Brantice. Den Umbau dieses Schlosses hat Kanzler Jeronym Reinwald von Hohenzollern durchgeführt. Derselbe war auch Initiator des Umbaus der Kirche in Brantice.

Jüngere Bauveränderungen der Kirche (Abb. 23) stellt der Zubau der Stammkapelle mit einem Oratorium an der Südseite des Presbyteriums (etwa 1611–1625) dar und Niederreisen einer grossen halbkreisförmigen Arkade, die das ursprüngliche Depot über die Sakristei mit dem Presbyterium verbunden hat (2. Hälfte des 18. Jhs.). Vor allem kam es zum Niederreisen der Decke im Schiff, der Ostwand und des Gewölbes im Presbyterium. Danach wurde der vereinigte Raum durch ein durchlaufendes Bogengewölbe zugewölbt. Im östlichen Teil kam es zum Übergang des Gewölbes in eine Konche, die mit riesigen Halbpfeilern gestützt wurde (1660–1666/67).

Archäologische Erforschung der Kirche in Brantice beantwortete einige Fragen, die bei der oberflächigen Baubesichtigung nicht lösbar waren. Zu den bedeutendsten Feststellungen gehört die Freilegung des quadratischen Ausschnitts des Presbyteriums der ursprünglichen Kirche und das Nachweisen der älteren Besiedlungstradition, die der Lokation des Kolonisationsdorfes vorausgegangen ist.

Abbildungen:

1. Brantice. Stablkataster 1836. Vereinfachte Umzeichnung mit der Bezeichnung: A – die Kirche Mariähimmelfahrt, B – Schloss, C–C' – Kaiserstrasse von Krnov nach Bruntál, D–D' – alter Landesweg von Krnov nach Bruntál.
2. Brantice. Kirche Mariähimmelfahrt (weiter nur Kirche). Gesamtblick von NW über den Fluss Opava (D. Prix 1999).
3. Brantice. Kirche. Gesamtblick von SO (M. Zezula 1999).
4. Brantice. Kirche. Grundriss mit der Bezeichnung der erforschten Fläche: dichte Punkte – Krone der Fundamente, seltene Punkte: Rückseite des Kryptengewölbes unter dem Hauptaltar.
5. Brantice. Kirche. Blick in das Presbyterium mit den entdeckten Mauern des gotischen Abschlusses im Laufe der Grabungsarbeiten.
6. Brantice. Kirche. Der Turm. Ein Barockportal in seiner Westmauer, im Jahr 1982 renoviertes Diamantsgraphito und Stukkaturzeitalter mit der Datierung des Umbaus der Kirche.
7. Brantice. Kirche. Auswahl der Keramikfunde aus dem Siedlungshorizont vor der Gründung der Kirche. Mittelslawische Keramik.
8. Brantice. Kirche. Auswahl der Keramikfunde aus dem Siedlungshorizont vor der Gründung der Kirche. Spätslawische Keramik.
9. Brantice. Kirche. Versuch um die Rekonstruktion des Grundrisses der ursprünglichen gotischen Kirche. Erhaltene Mauerkannte mit voller Linie, freigelegte Mauern sind punktiert, rekonstruierte Teile mit einer unterbrochenen Linie.
10. Brantice. Kirche. Profil A–A' im südlichen Teil des Kirchenschiffs. Beschriftung: 111 – Ziegelpflasterung, 112 – Terrainausgleich, 113 – durchgebrannte Schicht, 114 – Lehm Boden, 115 – dunkler Lehm mit gebranntem Lehm und Kohle, 116 – gewachsener Lehm, 117 – Füllung des Pfostenlochs Nr. 504, 118 – Schüttung der Grabgrube Nr. 505, 119 – Füllung der Fundamentengrabung, 121 – verbranntes Holz, 129 – Mörtelunterlage der Schieferpflasterung, 157 – Verschüttung der Grabgrube Nr. 527, 175 – Oberfläche des gewachsenen Bodens, 504 – Pfostenloch, 505 – zerstörte Grabgrube, 596 – Fundamentengrabung für die Mauer Nr. 906, 527 – Grabgrube, 906 – Südmauer des Kirchenschiffs.
11. Brantice. Kirche. Auswahl der Funde aus den Verschüttungen der Gräber (1–3, 7, 11–14) und der ältere Teil der Stratigraphie des Kircheninterieurs (4, 8–10: Scherben aus der gebrannten Schicht).
12. Brantice. Kirche. Durch die Gräber zerstörter Fundamentenpas des Triumphbogens der gotischen Kirche in der Spätbarockzeit.
13. Brantice. Kirche. Schluss der Bestattungen im Interieur der Kirche, ein Sakramentale vom Grab 801.
14. Brantice. Südkapelle. Teilweise freigelegtes Grab Nr. 804 im ursprünglichen Exterieur der Kirche mit einer Pietät niedergelegene Knochen aus einem älteren zerstörten Grab.
15. Brantice. Unterdach des Presbyteriums. Renaissances Blindfenster mit sichtbarer Ziegelstirn des niedergerissenen Gewölbes.
16. Brantice. Reste der Ostmauer des Schiffes mit den Spuren des niedergerissenen Triumphbogens und des Giebels aus der Renaissance.
17. Brantice. Die Lücke trennend den Dachstuhl über dem Schiff (links) vom Dachstuhl über dem Presbyterium (rechts). Diese Lücke entstand durch die Demolierung des Ostgiebels des Schiffes.
18. Brantice. Ein Schema voller Bindung des Dachstuhls über dem Schiff, 1593 und jüngere Ausstattungen.
19. Brantice. Ein Schema der zwischenliegenden Bindung des Dachstuhls über dem Schiff, 1593 und jüngere Ausstattungen.
20. Brantice. Versuch um eine Rekonstruktion der Kirche nach dem Renaissanceumbau in dem Jahren 1593–1611 im ersten Stock des Turms. Mit voller Linie: die erhaltenen Mauern, unterbrochene Linie: rekonstruierte Teile, schraffiert: eingezeichnet sind die erhaltenen und rekonstruierten Gewölbe.
22. Brantice. Grundriss des 2., 3., 4. und 5. Stocks des Turms.
23. Brantice. Grundriss des heutigen Zustands im 1. Stock des Turms. Mit einer unterbrochenen Linie sind die Gewölbe eingezeichnet.

